

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

INCLUSION AND DIVERSITY

*присвячено IX Міжнародній науково-практичній конференції
«Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі»*

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Спецвипуск

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Засновник – Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ № 25408-15348Р від 15.02.2023 року

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 491 від 27 квітня 2023 року (додаток 3)

Галузь знань: освіта/педагогіка.

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта

Друкується згідно з рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(Протокол № 5 від 20.12.2023 р.)

Головний редактор:

Боряк О. В. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Члени редакційної колегії:

Бойченко М. А. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Бондаренко Ю. А. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Дегтяренко Т. М. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Миронова С. П. – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Пахомова Н. Г. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Рарот Галина – доктор реабілітований, професор Люблінського технічного університету, Республіка Польща

Шеремет М. К. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

Бобер Анна Володимирівна Ретроспективний аналіз розвитку описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями засобом дидактичних ігор.....	5
Бондаренко Юлія Анатоліївна, Воротинцева Олена Олександрівна Роль фахівців інклюзивно-ресурсних центрів у проектуванні індивідуальної освітньої траєкторії з урахуванням професійної орієнтації здобувачів освіти з інтелектуальними порушеннями.....	9
Боряк Оксана Володимирівна Інклюзивне волонтерство в Україні: реалії та перспективи	14
Дригач Тетяна Григорівна, Непочатова Олена Олексіївна, Нерсисян Діана Арменівна Підготовка майбутніх учителів НУШ для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.....	18
Косенко Юрій Миколайович Завдання шкільного курсу історії для учнів з інтелектуальними порушеннями та шляхи їх розв'язання.....	23
Куренкова Анна Володимирівна Використання методів візуалізації в роботі з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення.....	30
Миронова Світлана Петрівна Використання штучного інтелекту в навчанні дітей з інтелектуальними порушеннями.....	34
Чобанян Анна Варужанівна Сучасні методики розвитку навичок soft skills дітей середнього шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку: оглядовий аспект.....	38

CONTENT

Bober Anna Retrospective analysis of the development of descriptive vocabulary of junior students with intellectual disabilities via didactic games.....	5
Bondarenko Julia, Vorotyntseva Olena The role of specialists of inclusive resource centers in designing an individual educational trajectory taking into account the professional orientation of education acquisitioners with intellectual disabilities.....	9
Boriak Oksana Inclusive volunteering in Ukraine: realities and prospects	14
Dryhach Tetiana, Nepchatova Olena, Nersisyan Diana Preparing future teachers of the New Ukrainian school to work with children with special educational needs.....	18
Kosenko Yurii Tasks of school history course for students with intellectual disabilities and ways to solve them.....	23
Kurienkova Anna Use of visualization methods in work with children with severe speech disorders.....	30
Myronova Svitlana Use of artificial intelligence in education of children with intellectual disabilities.....	34
Chobanian Anna Modern methods of soft skills development children of middle school age with disorders of intellectual development: a review.....	38

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ОПИСОВОЇ ЛЕКСИКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБОМ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР

Бобер Анна Володимирівна,

аспірантка 2-го року навчання спеціальності «Спеціальна освіта»

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ORCID ID: 0000-0001-9349-5388

Researcher ID: HME-0870-2023

У статті представлено ретроспективний аналіз розвитку описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями засобом дидактичних ігор. Основними завданнями дослідження є: ретроспективний аналіз розвитку описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; аналіз ефективності використання дидактичних ігор для розвитку описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

На основі проведеного ретроспективного аналізу розвитку описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями встановлено, що у дітей з інтелектуальними порушеннями описова лексика розвивається із затримкою. Це може призвести до труднощів у навчанні, соціальній адаптації та спілкуванні з іншими. Обсяги описової лексики у дітей з інтелектуальними порушеннями значно менші, ніж у молодших школярів без особливих освітніх потреб, діти з інтелектуальними порушеннями часто використовують описову лексику неточно або недоречно, розвиток описової лексики у дітей з інтелектуальними порушеннями є більш тривалим і трудомістким процесом.

Проведений аналіз ефективності використання дидактичних ігор для розвитку описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями дав змогу дійти висновку, що дидактичні ігри сприяють значному зростанню обсягів описової лексики у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, дидактичні ігри допомагають дітям з інтелектуальними порушеннями використовувати описову лексику більш точно й доречно, дидактичні ігри сприяють кращому засвоєнню описової лексики у дітей з інтелектуальними порушеннями.

Підкреслено, що дидактичні ігри є ефективним засобом розвитку описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, дають змогу активізувати пізнавальні процеси, стимулювати інтерес до навчання та сприяти кращому засвоєнню описової лексики та можуть бути використані для розвитку описової лексики у дітей з різними рівнем інтелектуальних порушень.

Для ефективного використання дидактичних ігор для розвитку описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями рекомендується: вибирати дидактичні ігри, які відповідають рівню розвитку учня; враховувати індивідуальні особливості дитини; застосовувати дидактичні ігри в комплексі з іншими методами і прийомами навчання; систематично проводити контроль за результатами навчання.

Ключові слова: описова лексика, молодші школярі з інтелектуальними порушеннями, дидактична гра.

Bober Anna. Retrospective analysis of the development of descriptive vocabulary of junior students with intellectual disabilities via didactic games

The article presents a retrospective analysis of the development of the descriptive vocabulary of younger schoolchildren with intellectual disabilities by means of didactic games. The main tasks of the research are: retrospective analysis of the development of descriptive vocabulary of younger schoolchildren with intellectual disabilities; analysis of the effectiveness of using didactic games for the development of descriptive vocabulary of younger schoolchildren with intellectual disabilities.

Based on the retrospective analysis of the development of the descriptive vocabulary of younger schoolchildren with intellectual disabilities, it was established that children with intellectual disabilities develop their descriptive vocabulary with a delay. This can lead to difficulties in learning, social adaptation and communication with others. The volumes of descriptive vocabulary in children with intellectual disabilities are significantly smaller than in younger schoolchildren without special educational needs, children with intellectual disabilities often use descriptive vocabulary inaccurately or inappropriately, the development of descriptive vocabulary in children with intellectual disabilities is a longer and more time-consuming process.

The analysis of the effectiveness of the use of didactic games for the development of the descriptive vocabulary of younger schoolchildren with intellectual disabilities allowed us to conclude that didactic games contribute to a significant increase in the volume of descriptive vocabulary in younger schoolchildren with intellectual disabilities, didactic games help children with intellectual disabilities to use descriptive vocabulary more accurately and appropriately, didactic games contribute to better acquisition of descriptive vocabulary in children with intellectual disabilities.

It is emphasized that didactic games are an effective means of developing the descriptive vocabulary of younger schoolchildren with intellectual disabilities, allow to activate cognitive processes, stimulate interest in learning and promote better learning of descriptive vocabulary, and can be used to develop descriptive vocabulary in children with different levels of intellectual disabilities.

For the effective use of didactic games for the development of the descriptive vocabulary of younger schoolchildren with intellectual disabilities, it is recommended to: choose didactic games that correspond to the student's level of development; take into account the individual characteristics of the child; use didactic games in combination with other methods and teaching methods; systematically control the results of training.

Key words: descriptive vocabulary, primary school students with intellectual disabilities, didactic game.

Вступ. Мовлення є важливим інструментом для спілкування, пізнання світу та самовираження. У дітей з інтелектуальними порушеннями мовлення часто розвивається із затримкою або відхиленнями. Це може призвести до труднощів у навчанні, соціальній адаптації та спілкуванні з іншими. Описова лексика – це слова, які використовуються для опису об'єктів, людей, місць і подій. Вона відіграє важливу роль у чіткому та зрозумілому спілкуванні. У дітей з інтелектуальними порушеннями описова лексика часто є біднішою, ніж у молодших школярів без особливих освітніх потреб. Це може ускладнювати їм розуміння та використання інформації, а також спілкування з іншими. Розвиток описової лексики у дітей з інтелектуальними порушеннями є важливою частиною їхнього навчання та розвитку. Це може допомогти їм покращити своє спілкування, розуміння світу та навчання.

У літературі описано різні методи розвитку описової лексики у дітей з інтелектуальними порушеннями. Одним з ефективних методів є використання дидактичних ігор. Дидактичні ігри дають змогу молодшим школярам у цікавій формі ознайомитися з новими словами та їх значенням, а також закріпити їх у мовленні.

Важливість ігрової діяльності дитини з порушеннями інтелекту підкреслювали такі вчені, як Ю. Косенко, С. Миронова, В. Орлова, О. Різник, Ю. Соловей.

В. Орлова розробила збірник дидактичних ігор та вправ для розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Т. Докучина розглядала індивідуальний підхід до проведення дидактичних ігор з дітьми з особливими освітніми потребами.

Е. Левицький досліджував збагачення лексичного запасу учнів молодших класів із порушеннями розумового розвитку зображувальними засобами на уроках мови та читання.

S. Tübele, E. Landrāte описали важливість розширення словникового запасу в дітей із помірними та тяжкими інтелектуальними порушеннями.

Мета статті – провести ретроспективний аналіз досліджень, присвячених розвитку описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями засобом дидактичних ігор.

Матеріали та методи. У рамках дослідження розвитку описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями було проведено аналіз наукових робіт, присвячених цій проблематиці. Аналіз проводився за такими критеріями: тема дослідження, дата публікації: (період, у якому були опубліковані роботи); автори, наукові установи, країни; висновки дослідження.

Результати. Ю. Косенко проаналізував погляди дослідників на сутність дидактичної гри, виділив її основні ознаки, структурні компоненти, класифікації та функції [2]. Він обґрунтував важливість дидактичних ігор у навчальному процесі, зазначаючи, що ігри є природним способом пізнання для дітей, а їх використання в навчанні сприяє підвищенню мотивації учнів, формуванню позитивного ставлення до навчання та розвитку їхніх особистісних якостей.

У дисертації О. Боряк комплексно досліджено проблему порушень мовленнєвої діяльності, обумовлених розумовою відсталістю легкого та помірного ступенів тяжкості [1]. Автором було обґрунтовано теоретико-методичні засади та розроблено й експериментально перевірено комплексну диференційовану систему формування та корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів із легким і помірним ступенями розумової відсталості.

За результатами дослідження було встановлено, що порушення мовленнєвої діяльності в дітей з інтелектуальними порушеннями мають системний характер і проявляються на всіх рівнях мовленнєвої системи. Вони обумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, серед яких домінуючими є психологічні чинники, зумовлені порушеннями пізнавальної діяльності.

Автором розроблено й обґрунтовано комплексну диференційовану систему формування та корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів із легким і помірним ступенями розумової відсталості, яка базується на системному, індивідуально-диференційованому, мотиваційно-когнітивному, корекційно-розвивальному, комунікативно-діяльнісному підходах. Система передбачає концептуально-стратегічний модуль, технологічний модуль, який містить педагогічну технологію формування та корекції мовленнєвої діяльності, алгоритм її реалізації, програмно-методичне забезпечення в контексті навчального предмету корекційно-розвивального спрямування «Розвиток мовлення».

Основні висновки дослідження:

- Порушення мовленнєвої діяльності в дітей з інтелектуальними порушеннями мають системний характер і проявляються на всіх рівнях мовленнєвої системи.
- Комплексна диференційована система формування та корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів із легким і помірним ступенями розумової відсталості є ефективним засобом для подолання порушень мовленнєвої діяльності в цій категорії дітей.

У статті В. Орлової розглядається роль дидактичних ігор у навчальній діяльності дітей з особливими освітніми потребами (ООП) [5]. Вона зазначає, що дидактичні ігри є ефективним методом навчання дітей з ООП, оскільки вони:

сприяють розвитку пізнавальних процесів: мислення, уваги, пам'яті, уяви; формують знання, вміння та навички: у галузі математики, читання, письма, природознавства, ознайомлення з навколишнім світом тощо; створюють позитивний емоційний настрій, підвищують інтерес до навчання.

Автор також наголошує на потребі правильно підбирати дидактичні ігри для дітей з ООП. При цьому слід враховувати такі фактори, як вік і рівень розвитку дитини; тематика і мета гри; дидактичний матеріал. У статті наведено приклади дидактичних ігор, які можна використовувати в роботі з дітьми з ООП.

Ю. Соловей досліджувала роль дидактичних ігор у формуванні інтересу до навчання [7]. Автор стверджує, що гра є найприроднішою і найпривабливішою діяльністю для молодших школярів. У процесі гри дитина не помічає, що вчиться, а просто отримує задо-

волення від діяльності. Це сприяє розвитку інтересу до навчання, оскільки дитина відчуває навчання не як обов'язок, а як захоплюючу гру. Автор наводить думки відомих педагогів К. Ушинського та В. Сухомлинського про роль гри в навчанні. К. Ушинський писав, що завдання початкового навчання полягає в тому, щоб зробити серйозне заняття цікавим для дитини. В. Сухомлинський говорив, що без гри немає і не може бути повноцінного розумового розвитку. Автор також зазначає, що в процесі гри розвиваються увага, пам'ять, уява, а також індивідуальні здібності, можливості дітей.

Е. Левицький зазначає, що обмежений словниковий запас у дітей з порушеннями розумового розвитку є однією з причин численних і різноманітних помилок, які вони допускають у висловлюваннях і письмових роботах [3]. Для усунення цих недоліків потрібна систематична і планомірна робота із збагачення, уточнення й активізації словника.

Автор пропонує використовувати на уроках мови та читання такі зображувальні засоби:

- наочність: ілюстрації, картини, муляжі, макети, моделі, слайди, відео тощо;
- експерименти: проведення дослідів, демонстрація явищ природи;
- практичні роботи: виготовлення виробів, виконання завдань на спостереження, опис тощо.

Зображувальні засоби допомагають дітям з інтелектуальними порушеннями краще зрозуміти значення слів, усвідомити їх зв'язки з навколишнім світом. Вони також сприяють активізації мислення, уваги, уяви, що є важливими для розвитку мовлення.

У статті автор наводить приклади використання зображувальних засобів для збагачення лексичного запасу учнів молодших класів з порушеннями розумового розвитку. Наприклад, на уроці мови можна використовувати ілюстрації для пояснення значення нових слів, а на уроку читання – картини для створення образів героїв і подій. Висновки: збагачення лексичного запасу учнів молодших класів із порушеннями розумового розвитку є важливою умовою їхнього мовленнєвого розвитку, використання зображувальних засобів на уроках мови та читання є ефективним методом збагачення лексичного запасу дітей цієї категорії. Автор пропонує широкий спектр зображувальних засобів, які можна використовувати для вирішення цієї проблеми.

У статті О. С. Різник розглядається роль дидактичних ігор у роботі з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку в початкових класах [6]. Автор наголошує на тому, що гра є однією з основних видів діяльності дітей цього віку і має неocenену роль у їхньому розвитку та навчанні.

Дидактичні ігри, на думку автора, є ефективним засобом для досягнення таких цілей:

- засвоєння знань і умінь. Дидактичні ігри допомагають дітям з інтелектуальними порушеннями ознайомитися з новими предметами і явищами, закріпити отримані знання, розвивати практичні навички;
- розвиток пізнавальних процесів. Дидактичні ігри сприяють розвитку уваги, пам'яті, мислення, мовлення.

Автор зазначає, що дидактичні ігри повинні задовольняти такі вимоги: відповідати віковим та індивідуальним особливостям дітей; бути цікавими та захоплюючими для дітей; враховувати специфіку порушення інтелектуального розвитку.

У статті автор наводить приклади дидактичних ігор, які можна використовувати в роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями. Ці ігри спрямовані на розвиток різних пізнавальних процесів, а також на формування навичок самообслуговування, спілкування та соціальної взаємодії.

S. Tübele, E. Landrâte провели дослідження, у якому вивчали ефективність використання ігор, рольових ігор, вправ та альтернативних засобів спілкування для розширення словникового запасу цієї групи дітей [8].

Дослідження показало, що всі учні, які брали участь у дослідженні, зробили значний прогрес у процесі розширення словникового запасу. Це свідчить про те, що ці методи є ефективними для допомоги дітям із помірними та тяжкими інтелектуальними порушеннями в розширенні їхнього словникового запасу.

Автори статті також обговорюють важливість використання різноманітних методів і технік у роботі з дітьми з помірними та тяжкими інтелектуальними порушеннями, оскільки всі учні є різними і кожен має свої сильні та слабкі сторони.

Основні висновки статті:

- розширення словникового запасу є важливим для дітей із помірними та тяжкими інтелектуальними порушеннями, оскільки це може допомогти їм покращити свої комунікативні навички, когнітивні здібності та загальну якість життя;
- ігри, рольові ігри, вправи й альтернативні засоби спілкування є ефективними методами для розширення словникового запасу дітей із помірними та тяжкими інтелектуальними порушеннями;
- важливо використовувати різноманітні методи та техніки, коли працюєте з дітьми з помірними та тяжкими інтелектуальними порушеннями, оскільки всі учні є різними.

Висновки. На основі аналізу було виявлено такі тенденції. Зростання кількості робіт: кількість робіт, присвячених розвитку описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, постійно зростає. Це пов'язано з підвищенням уваги до цієї проблематики з боку науковців, педагогів і батьків. Розширення тематики досліджень: дослідження розвитку описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями охоплюють усе більш широкий спектр тем, включно з теоретичними, методологічними, прикладними аспектами.

Розширення описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є важливою умовою їхнього мовленнєвого розвитку. Описова лексика є основою для формування описового мовлення, яке, зі свого боку, є необхідним для успішного навчання в школі та в житті.

Використання дидактичних ігор є ефективним методом розвитку описової лексики дітей цієї категорії. Гра

є природною і цікавою для молодших школярів, що сприяє залученню їх до навчального процесу й ефективному засвоєнню знань.

Для досягнення максимального ефекту потрібно використовувати різноманітні методи й техніки, що

відповідають індивідуальним особливостям кожного учня. Молодші школярі з інтелектуальними порушеннями мають різні здібності та потреби, тому важливо підбирати методи й техніки, які будуть найбільш ефективними для кожного учня.

Література:

1. Боряк О. В. Діагностика, формування й корекція мовленнєвої діяльності дітей із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку: теорія і практика : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. 458 с.
2. Косенко Ю. М. Сутність дидактичної гри як методу навчання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2011. № 8 (18). С. 184–191.
3. Левицький В. Е. Збагачення лексичного запасу учнів молодших класів з порушеннями розумового розвитку зображувальними засобами на уроках мови та читання. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2019. № 12. URL: <https://aqce.com.ua/vipusk-n12-2019/enrichment-of-lexical-stock-of-pupils-of-elementary-grades-with-intellectual-disabilities.html> (дата звернення: 31.10.2023).
4. Миронова С. П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності : підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 205 с.
5. Орлова В. П. Дидактичні ігри в навчальній діяльності для дітей з особливими освітніми потребами : веб-сайт. URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-didaktichni-igri-v-navchalniy-diyalnosti-dlya-ditey-z-osoblivimi-potrebami-75208.html> 13.12.2018 (дата звернення: 02.11.2023).
6. Різник О. С. Роль дидактичних ігор в роботі з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку в початкових класах : веб-сайт. URL: <https://vseosvita.ua/library/rol-didakticnih-igor-v-roboti-z-ditmi-z-porusennami-intelektualnogo-rozvitku-v-pocatkovih-klasah-411783.html> 11/02/2021 (дата звернення: 31.10.2023).
7. Соловей Ю. В. Корекційне значення дидактичних ігор та їх використання в початковій школі : веб-сайт. URL: <https://naurok.com.ua/korekciyne-znachennya-didakticnih-igor-ta-h-vikoristannya-v-pocatkoviy-shkoli-95349.html> 23.02.2019 (дата звернення: 31.10.2023).
8. Tübele Sarmīte, Landrāte Evija. (2021). Development of vocabulary in children with intellectual disabilities. *Listy klinické logopedie*. No 5. 76–88 p. 10.36833/lkl.2021.001.

References:

1. Boryak, O. V. (2018). *Diahnostyka, formuvannia y korektsiia movlennievoi diialnosti ditei iz porushenniamy intelektualnogo rozvytku molodshoho shkilnogo viku: teoriia i praktyka: monohrafiia* [Diagnosis, formation and correction of speech activity of children with intellectual development disorders of primary school age, theory and practice: monograph]. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka. 458 p. [in Ukrainian].
2. Kosenko, Y. M. (2011). *Sutnist dydaktychnoi hry yak metodu navchannia*. [The essence of the didactic game as a teaching method]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. No. 8 (18), pp. 184–191 [in Ukrainian].
3. Levytskyi, V. E. (2019). *Zbahachennia leksychnoho zapasu uchniv molodshykh klasiv z porushenniamy rozumovoho rozvytku z obrazhuvalnymy zasobamy na urokakh movy ta chytannia*. [Enrichment of the vocabulary of lower grade students with intellectual disabilities using visual aids in language and reading lessons]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity*. No 12. URL: <https://aqce.com.ua/vipusk-n12-2019/enrichment-of-lexical-stock-of-pupils-of-elementary-grades-with-intellectual-disabilities.html> (Last accessed: 31.10.2023) [in Ukrainian].
4. Myronova, S. P. (2014). *Metodyka korektsiinoi roboty pry porushenniakh piznavalnoi diialnosti: pidruchnyk* [Methodology of corrective work in the case of cognitive impairment]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka. 205 p. [in Ukrainian].
5. Orlova, V. P. (2018). *Dydaktychni ihry v navchalnii diialnosti dlia ditei z osoblyvymy osvitimy potrebamy* : veb-sait. [Didactic games in educational activities for children with special educational needs : website]. URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-didakticnih-igri-v-navchalniy-diyalnosti-dlya-ditey-z-osoblivimi-potrebami-75208.html> (Last accessed: 02.11.2023) [in Ukrainian].
6. Riznyk, O. S. (2021). *Rol dydaktychnykh ihor v roboti z ditmy z porushenniamy intelektualnogo rozvytku v pochatkovykh klasakh* : veb-sait. [The role of didactic games in working with children with intellectual disabilities in primary grades : website]. URL: <https://vseosvita.ua/library/rol-didakticnih-igor-v-roboti-z-ditmi-z-porusennami-intelektualnogo-rozvitku-v-pocatkovih-klasah-411783.html> (Last accessed: 31.10.2023) [in Ukrainian].
7. Solovei, Yu. V. (2019). *Korektsiine znachennia dydaktychnykh ihor ta yikh vykorystannia v pochatkovii shkoli* : veb-sait. [Corrective meaning of didactic games and their use in primary school : website]. URL: <https://naurok.com.ua/korekciyne-znachennya-didakticnih-igor-ta-h-vikoristannya-v-pocatkoviy-shkoli-95349.html> (Last accessed: 31.10.2023) [in Ukrainian].
8. Tübele Sarmīte, Landrāte Evija. (2021). Development of vocabulary in children with intellectual disabilities. *Listy klinické logopedie*. No 5, pp. 76–88. 10.36833/lkl.2021.001 [in Latvian].

РОЛЬ ФАХІВЦІВ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИХ ЦЕНТРІВ У ПРОЄКТУВАННІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ З УРАХУВАННЯМ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Бондаренко Юлія Анатоліївна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-6190-7648

Воротинцева Олена Олександрівна,

завідувач ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти
Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти,
аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-0684-850X

У статті описано шляхи проєктування й оптимізації побудови фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів індивідуальної освітньої траєкторії для здобувачів освіти з інтелектуальними порушеннями на основі професійної орієнтації для сприяння їх професійного самовизначення з урахуванням схильності, фізичних, розумових і психічних можливостей, яка спрямована на оволодіння трудовими навичками для забезпечення подальшої успішної соціалізації в дорослому віці. Описано роль педагогів інклюзивно-ресурсних центрів як експертів, які, враховуючи індивідуальні особливості розвитку здобувача освіти, беруть участь у побудові індивідуальної освітньої траєкторії, є порадиниками для родини й дитини (особи) щодо змісту освітнього плану, допомагають із професійною орієнтацією для подальшого професійного самовизначення. Особливу увагу приділено проблемі поєднання та наступності реалізації індивідуальної освітньої траєкторії у закладах загальної середньої освіти, позашкільної освіти, професійно-технічної освіти, навчально-реабілітаційних центрах, спеціальних школах і відповідних закладах соціального захисту. В основу статті покладено основні проблеми побудови індивідуальної освітньої траєкторії для здобувачів освіти з інтелектуальними порушеннями, яка використовується на сьогодні в освітніх закладах, виявлено можливості залучення фахівців інклюзивно-ресурсних центрів до цього процесу, запропоновано детальний і розширений алгоритм її побудови, який ґрунтується на професійну спрямованість і головний принцип інклюзивної освіти – вивчення потреб зазначеної категорії осіб. Особливим напрямом роботи над вибраною темою стало дослідження використання індивідуальної освітньої траєкторії у професійній і професійно-технічній освіті. Розглянуто законодавчу базу, що регулює питання професійної та професійно-технічної освіти для осіб з особливими освітніми потребами, з інвалідністю, що зумовлена інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: інклюзивна освіта, фахівці (консультанти) інклюзивно-ресурсного центру, психолого-педагогічний супровід, особи з інвалідністю, освітніми труднощами, особливими освітніми потребами, здобувачі освіти з інтелектуальними порушеннями, індивідуальна освітня траєкторія, компетентність, професійна орієнтація.

Bondarenko Julia, Vorotyntseva Olena. The role of specialists of inclusive resource centers in designing an individual educational trajectory taking into account the professional orientation of education acquisitioners with intellectual disabilities

The article describes ways of designing and optimizing the construction by specialists of inclusive resource centers of an individual educational trajectory for students with intellectual disabilities based on professional orientation to promote their professional self-determination taking into account inclinations, physical, mental and mental capabilities and aimed at mastering work skills to ensure further successful socialization in adulthood. The role of teachers of inclusive resource centers is described as experts who, taking into account the individual characteristics of the student's development, participate in the construction of an individual educational trajectory, are advisers to the family and child (person) regarding the content of the educational plan, help with professional orientation for further professional self-determination. Special attention is paid to the problem of combination and continuity of individual educational trajectory implementation in institutions of general secondary education, out-of-school education, vocational and technical education, training and rehabilitation centers, special schools and relevant institutions of social protection. The article is based on the main problems of building an individual educational trajectory for students with intellectual disabilities, which is used today in educational institutions, revealed the possibilities of involving specialists of inclusive resource centers in this process, proposed a detailed and extended algorithm for its construction, which is based on professional orientation and the main principle of inclusive education is the study of the needs of the specified category of persons. A special direction of work on the chosen topic was the study of the use of an individual educational trajectory in professional and vocational-technical education. The legislative framework regulating the issue of vocational and vocational education for persons with special educational needs, with disabilities caused by intellectual impairments is considered.

Key words: inclusive education, specialists (consultants) of the inclusive resource center, psychological and pedagogical support, persons with disabilities, educational difficulties, special educational needs, students with intellectual disabilities, individual educational trajectory, competence, professional orientation.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Росії проти України 24 лютого 2022 року не оминувало жодного українця. Але особи з інтелектуальними порушеннями (ІП) потерпали ще до війни: стигматизація, ізоляція, недостатня підтримка з боку громади, відсутність визнання їх як повноцінних особистостей, можливості реалізації всіх прав людини нарівні з іншими, особливо у професійній сфері. Усуненню зазначених проблем у комплексі з іншими заходами має сприяти й інклюзивна освіта, яка, незважаючи на реалії сьогодення, активно розвивається.

У зв'язку зі зростанням кількості осіб з інвалідністю, що зумовлені ІП, дошкільні заклади (ЗДО), заклади загальної середньої (ЗЗСО), професійної професійно-технічної освіти (ПТО) потребують постійного оновлення в реалізації забезпечення фахового психолого-педагогічного супроводу, адаптації та модифікації в освітньому процесі. Національна система освіти переорієнтовується із засвоєння та відтворення знань на формування індивідуальних компетентностей здобувачів освіти, які є специфічними й унікальними для кожного та ґрунтуються на соціальних потребах і можливостях, усе більше спрямована на індивідуалізацію освітнього процесу та побудову індивідуальної освітньої траєкторії (ІОТ).

Освіта для кожного, а особливо для здобувачів освіти з ІП, – це перспектива набуття саме тих компетентностей, які будуть потрібні в майбутній професійній діяльності й успішній соціалізації. Під час комплексної оцінки розвитку (КО) фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ) визначаються не лише освітні труднощі, а й потенціал та схильності особи до певного виду діяльності, уподобання, які потрібно вже з дитинства враховувати для проєктування ІОТ, яка є найбільш ефективним інструментом побудови індивідуалізованого освітнього процесу та базується на профорієнтації для майбутнього здобуття професії, що часто стає проблематичним для випускників з ІП спеціальних закладів чи ЗЗСО, а також осіб, які набули ІП у дорослому віці [1].

Також вбачаємо, що в перспективі це питання буде актуальним для осіб з ІП, що стали наслідком бойових дій (наприклад, поранення чи психологічні потрясіння), які матимуть бажання здобути професію, яка дасть їм змогу соціалізуватися та заробляти на життя. Забезпечення рівного доступу до освіти для всіх громадян, у тому числі з інвалідністю внаслідок інтелектуальних і психосоціальних розладів, залишається для України одним із найважливіших гуманітарних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтеграції осіб з інвалідністю засобами освіти висвітлено у працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців: Є. Мартинова, О. Мовчан, Т. Самсонова, Є. Тарасенко, Б. Барбера, Г. Беккера, Дж. Девіса, К. Дженкса, Х. Кербо, К. Тейлора та ін. Проблема реалізації інклюзивної освіти присвятили наукові праці численні вчені, серед них – Ю. Бондаренко, Г. Давиденко, І. Демченко, Н. Заєркова, А. Колупаєва, І. Малишевська, О. Мартинчук, С. Миронова, О. Нагорна, І. Саранча, О. Таран-

ченко, О. Чеботарьова, М. Чайковський, В. Швед, З. Шевців та ін. Акцентували увагу на побудові ІОТ науковці О. Голентовська, І. Луценко, Н. Заєркова, Д. Сьюпер, Н. Ярмола.

Метою статті є висвітлення можливостей залучення фахівців ІРЦ до проєктування та реалізації ІОТ для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами (ООП), зумовленими ІП, та формування перспектив ефективного її використання у професійній (професійно-технічній) освіті чи набутті професійних навичок і подальшій соціалізації у громаді.

Методи дослідження: теоретико-методологічний аналіз психолого-педагогічної літератури, нормативно-правової бази з проблеми дослідження; зіставлення, узагальнення.

Термін «індивідуальна освітня траєкторія» міститься у ст. 1 Закону України «Про освіту» [2]. Забезпечення максимально сприятливих умов для здобуття освіти та розвитку кожного – мета ІОТ, яка може застосовуватися до будь-якого здобувача освіти, у тому числі з ІП. Цю думку підтверджує у своїй теорії професійного розвитку Д. Сьюпер: «Люди характеризуються їх здібностями, інтересами і властивостями особистості» [3]. Унікальність кожного, незважаючи на особливості психофізіологічного розвитку, є найголовнішим принципом під час навчання осіб з інвалідністю і має стати першорядним під час побудови ІОТ. Сьогодні, в умовах воєнного стану, це одне з оптимальних рішень для багатьох здобувачів освіти, які змушені були виїхати з батьками чи законними представниками, опікунами за межі країни, отримали статус внутрішньо переміщених осіб, не можуть відвідувати заклади освіти чи заклади соціального захисту через обстріли, небезпеку, які навчаються на індивідуальній формі навчання, в інклюзивних класах / групах, мають чи набули статусу особи з інвалідністю, у тому числі внаслідок інтелектуальних і психосоціальних розладів. Стратегічного значення набуває забезпечення рівного доступу до освіти та налагодження якісного освітнього процесу, тому ІОТ мають особливу вагу, а роль педагогів ІРЦ для проєктування та реалізації ІОТ здобувачів освіти з ІП важко переоцінити. Проведення КО в ІРЦ, визначення особливих освітніх потреб і освітніх труднощів, розроблення рекомендацій щодо ІОТ, надання рекомендацій для батьків, педагогів, інших фахівців, які беруть участь в освітньому процесі особи з ІП, – це суттєва економія часу та готові рішення для проєктування й реалізації ІОТ здобувача освіти, який потребує підтримки. Участь педагогічних працівників ІРЦ у командах психолого-педагогічного супроводу (КППС) є одним з основних їх завдань відповідно до змін у Положенні про інклюзивно-ресурсний центр [4].

Отже, можемо сформулювати основні завдання, які стоять перед фахівцями ІРЦ у співпраці з іншими учасниками КППС під час проєктування ІОТ для здобувачів освіти з ІП, з урахуванням професійно орієнтованої складової: врахування потреб, можливостей і побажань здобувача освіти щодо певних уподобань, зацікавленості та спроможності до відповідного виду діяльності;

поділ освітнього процесу на етапи (можливість залучення до різних активностей у певні часові періоди, що мають різні рівні складності, наприклад, гуртків, секцій, позашкільної діяльності відповідно до визначеного напрямку); адаптація чи модифікація засобів навчання; спрямування всього процесу навчання на здобуття необхідних професійних навичок; полегшення процесу переходу здобувачів з особливими освітніми потребами з освітнього процесу до професійної діяльності; мотивація подальшого розвитку в професійній діяльності [5]. Цінність якісного проектування ІОТ для осіб з ІП у тому, щоб не витратити внутрішні та зовнішні ресурси на предмети, до яких у них немає здібностей, а зосередитися на тих напрямках, які є сильними сторонами здобувача освіти та стануть підґрунтям для подальшої професійної самореалізації.

Наразі для реалізації ІОТ здобувачів освіти з ООП, у тому числі зумовленими ІП, у ЗЗСО розробляються індивідуальний навчальний план (ІНП) (обов'язковий для учнів на інклюзивному навчанні, педагогічному патронажі та екстернаті), індивідуальна програма розвитку (ІПР) для учнів з ООП на інклюзивному навчанні чи індивідуальній формі навчання (педагогічний патронаж). Для здобувачів освіти з ООП ІНП є частиною ІПР. Для вихованців ЗДО організація роботи інклюзивних груп і співпраця з педагогами ІРЦ має подібну структуру. Видається дуже складним, особливо, коли йдеться про наявність освітніх труднощів різних категорій (типу), ступеня їх прояву, рівня підтримки в освітньому процесі, але за наявної співпраці з ІРЦ цей процес стає значно легшим для виконання.

Зауважимо, що попри всі позитивні сторони, такий алгоритм дій у жодному випадку не здатний спроєктувати та реалізувати цілісний ряд чинників: від набуття базових знань, умінь і навичок до професійного розвитку та вдосконалення. Слабкою стороною в побудові ІОТ вбачаємо її розробку із ЗДО та ЗЗСО та її закінчення в ньому, не враховуючи можливе подальше навчання для здобуття професійних знань та опанування професії. Існування особи з ІП поза межами школи чи закладу соціального захисту (за відповідної можливості, якщо стан особи з ІП це робить можливим) є невизначеним. Якщо у ЗЗСО (організація інклюзивного навчання, індивідуальна форма навчання) чи закладі спеціальної освіти все більш-менш визначено, то за фактом здобуття базової загальної середньої освіти подальше професійне навчання випускника з ІП викликає безліч питань і непорозумінь.

Освіта й надалі залишається однією з найконсервативніших галузей, що продукує одну з найвагоміших проблем у побудові ІОТ – за основу беруться не потреби здобувача освіти з ІП, а типові навчальні програми, які КППС модифікує (у переважній більшості для осіб з ІП у ЗЗСО) під окремого здобувача освіти.

Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми є активна участь усіх членів КППС здобувача освіти з ІП, у тому числі батьків (законних представників) як повноправних учасників КППС. Із самого початку, коли батьки чи законні представники особи з ІП звернулися

до ІРЦ для КО, фахівцям (консультантам) потрібно вжити ряд заходів:

1. Провести додаткову бесіду з батьками (законними представниками) на предмет інтересів, схильності, уподобань, певних здібностей особи з ІП, оскільки сім'я – основний інститут виховання і неможливо говорити про соціалізацію особи з ІП без опори на родину. Участь сім'ї у процесі професійно-трудової підготовки, соціально-побутової орієнтації має значний вплив на ступінь соціалізації осіб з ІП у суспільстві. Мусимо констатувати, що більшість дітей з ІП виховуються в основному в неблагополучних сім'ях чи батьками, які самі є випускниками спеціальних шкіл та мають ІП, і, як наслідок, постає проблема подальшого працевлаштування та матеріального благополуччя [6]. Цей факт покладає на фахівців ІРЦ зобов'язання провести хоча б первинну профорієнтаційну роботу (якщо особа з ІП відповідного віку), яку не забезпечили в умовах сім'ї: надати інформацію про реальне виробництво, про професії і вимоги до працівника, про можливості професійної підготовки, перелік закладів професійної підготовки у регіоні та перелік професій, які може здобути особа з ІП за відповідною освітньо-професійною програмою підготовки кваліфікованого робітника, наприклад за спеціальністю 206 «Садово-паркове господарство», та виконувати роботи, що відповідають таким назвам професій згідно з чинною редакцією Національного класифікатора України: Класифікатор професій (ДК 003: 2010): 6112 – землероби, що займаються вирощуванням фруктових дерев та плодово-ягідних культур, 6113 – садівники та землероби, що займаються вирощуванням садових саджанців та культур у теплицях та оранжереях, 6113 – озеленювач, без здобуття повної загальної середньої освіти (для осіб з ІП не передбачено типової освітньої програми ІІІ ступеня), лише опанувавши професійну складову освітньої програми за скороченим терміном навчання та присвоєння категорії, зазвичай за 1–2 розрядами, з можливим працевлаштуванням у регіоні проживання.

2. Під час КО, крім визначення категорії (типу) освітніх труднощів та рівня їх прояву (особливо для підлітків), чітко описувати потреби та сильні сторони для опанування тієї чи іншої професії чи трудової діяльності та надавати рекомендації за сферами розвитку не лише щодо адаптації / модифікації освітніх галузей чи освітніх ліній (ЗДО), навчальних предметів і корекційно-розвивального складника в них, а й рекомендації для спеціалістів, що надають корекційно-розвивальні та психолого-педагогічні послуги, зокрема щодо профорієнтаційної роботи, яка не повинна проводитися лише у старших класах психологом чи класним керівником, а мусить мати системний характер упродовж усього навчання.

3. Під час оцінки когнітивної сфери, крім визначення наявності інтелектуальних труднощів та їх характеру, визначити рівень сформованості таких пізнавальних процесів, як сприйняття, пам'ять, мислення, увага, не лише через призму їх впливу на освітню діяльність, а й для оцінки умінь, навичок, інтересів, важливих для вибору професії для осіб з особливими освітніми

потребами, які здобуватимуть професійну (професійно-технічну) освіту (особи з ІП).

4. У пункті 8 висновку про КО у графі «Рекомендації щодо створення безбар'єрного середовища в закладі освіти» не варто обмежуватися загальними фразами (наприклад, «забезпечується універсальний дизайн закладу освіти»), а слід надати конкретні рекомендації щодо створення інклюзивного освітнього середовища, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів особи з ООП, зокрема надання можливостей для формування ІОТ, забезпечення розумного пристосування (у разі потреби) та універсального дизайну, забезпечення відповідними допоміжними засобами для навчання, що дають змогу опанувати освітньо-професійну програму. Це потрібно зазначити саме професіоналам із тією метою, щоб особи з ООП, які планують здобувати подальшу освіту, або їх батьки (законні представники) у строки, визначені у правилах прийому закладу освіти, подають письмову заяву про потребу в забезпеченні розумного пристосування із зазначенням переліку розумного пристосування, що є обов'язковим для розгляду та реалізації закладом освіти. На жаль, не всі батьки чи здобувачі освіти можуть правильно сформулювати таку заяву, тому конкретика у висновку КО лише буде на користь особам з ООП. Також варто зазначити потребу використання друкованої продукції (книги, підручники, брошури, дидактичний матеріал) у форматі легкого читання, що передбачає використання простих фраз і плумачення різних термінів.

5. Фахівцям ІРЦ варто проводити бесіди безпосередньо з майбутніми абітурієнтами з ІП під час проведення повторної КО, наприклад після здобуття базової загальної середньої освіти, для того, щоб оцінити уміння, навички, інтереси, важливі для вибору професії, прописати їх у пункті «Оцінка освітньої діяльності».

6. Педагогами ІРЦ у співпраці з батьками, психологом закладу освіти чи власним фахівцем, який має психологічну освіту, провести анкетування щодо профорієнтації для можливості скерування майбутнього студента щодо вибору професії, враховуючи зібрані дані.

7. У п. 8. «Рекомендації» (графа «Консультація фахівця із соціальної роботи соціального працівника», «Інше») за потреби зазначити потреби в персональному помічнику, денному догляді, послугах підтриманого проживання, соціально-трудовій адаптації (робота майстерень), допомозі психологів та інших фахівців.

Мусимо констатувати, що зараз, як зазначає голова ВГО «Коаліція захисту прав осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень» Юлія Клепець, яка захищає інтереси понад 261 тисячі українців з інвалідністю внаслідок інтелектуальних і психосоціальних розладів, «реалії воєнного часу такі: перевантажені воєнними тяготами сім'ї втрачають здатність здійснювати догляд, а допомога на рівні громади через війну скорочується. В результаті – тисячі людей з інтелектуальними порушеннями направляються у вже переповнені інтернати» [7]. Але будьмо оптимістами та професіоналами – воєнний стан не є причиною надання неякісних освітніх послуг особам з ІП.

У 2019 році затверджено Порядок організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти [8]. Аналізуючи зазначений документ і роль педагогів ІРЦ у процесі психолого-педагогічного супроводу, ми дійшли висновку, що фахові знання та професійно складені висновки про КО цінні для абітурієнтів і студентів з ІП, адміністрації та педагогів цих закладів, а також уможливають наступність і логічність побудови ІОТ уже на етапі здобуття професійних навичок, на якій ми акцентуємо увагу в статті.

Прийом осіб з особливими освітніми потребами, що зумовлені не лише ІП, на навчання до закладів професійної (професійно-технічної) освіти, яким не протипоказане навчання за обраною професією, здійснюється з урахуванням прав і гарантій, визначених законодавством. Інклюзивна чи спеціальна група в обов'язковому порядку утворюється керівником закладу освіти на підставі заяви особи з особливими освітніми потребами або її батьків (інших законних представників). Керівник закладу професійної (професійно-технічної) освіти висновок про КО (за умови здобуття загальної середньої освіти) чи індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю проситиме за наявності.

У закладі професійної (професійно-технічної) освіти в межах наявної штатної чисельності створюється команда психолого-педагогічного супроводу. Якщо в закладі освіти є фахівці зі спеціальної освіти, центр психологічної підтримки, лікар, медична сестра, то жодного сумніву щодо якісного супроводу не виникає. Якщо фахівців бракує, то варто включити до підрозділу чи групи (команди) педагогів ІРЦ, які надаватимуть фахову допомогу, у тому числі в проектуванні та реалізації ІОТ, що не суперечить Положенню. Під час розробки ІНП для студентів з ООП до уваги беруться рекомендації індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю (за наявності) та/або висновку про КО (за наявності), документ підписується такою особою (у разі коли особа є повнолітньою) або одним з її батьків (інших законних представників) та затверджується керівником закладу освіти. Тобто знову переконаємося у важливості професійно складеного документа від ІРЦ та безпосередньої їх участі у КППС, де зазначаються рекомендації щодо складових індивідуальної освітньої траєкторії, механізму її реалізації (розробка та виконання індивідуальної програми розвитку й індивідуального навчального плану (за наявності) адаптація та/або модифікація змісту навчання, здібності до тієї чи іншої професії та інше [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Уміння, практичні навички, високий рівень проєктувальної компетентності фахівців ІРЦ мають практичне педагогічне та соціально-економічне значення і спрямовані на вирішення проблеми надання якісних освітніх послуг здобувачам освіти з ІП, підвищення їх особистого потенціалу й розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства. У ході процесів децентралізації та деінституалізації це економічно вигідно

для громад і держави загалом. Особа з ІП може стати платником податків, а не залишитися лише споживачем соціальних послуг і виплат. Для цього потрібно застосувати метод синергії, співпраці з різними фахівцями, у тому числі з ІРЦ, які можуть спроектувати ІОТ: передбачити цілий перелік освітніх і не лише активностей і закладів, інструментів, інституцій тощо, а також плану руху між ними в часі. Педагоги ІРЦ мають стати експертами, які будують ІОТ, радять родині й дитині (особі), що і коли потрібно додати до цього плану, враховуючи індивідуальні особливості розвитку, схильно-

сті та вподобання, професійну орієнтацію для сприяння її професійному самовизначенню. Школа є лише одним з елементів траєкторії та не має закінчуватися у ЗЗСО. Потрібно враховувати й можливості закладів позашкільної освіти, професійно-технічної освіти, навчально-реабілітаційних центрів, спеціальних шкіл і відповідних закладів соціального захисту. Правильно спроектована та реалізована ІОТ – шлях до соціалізації осіб з ментальними особливостями розвитку, економії ресурсів для громад на підтримку людей з інвалідністю, що спричинена інтелектуальними порушеннями.

Література:

1. Бондаренко Ю. А., Воротинцева О. О. Мережева форма здобуття освіти як модель реалізації індивідуальної освітньої траєкторії для дитини з порушеннями інтелектуального розвитку. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. № 7 (101). С. 286–297. DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.07/286-297>.
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII станом на 1 січня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
3. Шахов В., Шахов В. Особливості розвитку професійних уявлень майбутніх психологів в процесі їх навчання в закладах вищої освіти. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. 2021. Вип. 68. С. 127–133.
4. Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 № 493. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2022-п#Text>.
5. Саранча І., Швед В., Омельченко О. Індивідуальна інклюзивна освітня траєкторія: сутність та зміст. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems, (62). 2022. С. 299–306. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-62-299-306>.
6. Малій Н. Вплив сім'ї на професійне визначення осіб з розумовою відсталістю в процесі соціалізації. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2015. Вип. 30. С. 269–274. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2015_30_47.
7. Люди з інвалідністю та війна: простими словами про складну проблему. За матеріалами онлайн-виданням «Рубрика» в межах програми «Український фонд швидкого реагування» Режим доступу: <https://rubryka.com/article/liudy-z-invalidnistiu-ta-viina/>.
8. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 636 станом на 28 липня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-п#Text>.

References:

1. Bondarenko, Y., Vorotyntseva, O. (2020). Merezheva forma zdobuttya osvity yak model realizatsiyi indyvidualnoyi osvity dlya dytyny z porushennyamy intelektualnoho rozvytku [The online form of education as a model for the implementation of an individual educational trajectory for a child with intellectual disabilities]. Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies: science, no. 101, p. 286–297 [in Ukrainian].
2. Pro osvitu: Zakon Ukrainy [On education: Law] On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII, No. 2834-IX as amended from December 13, 2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
3. Shakhov, V., Shakhov, V. (2021). Osoblyvosti rozvytku profesyinykh uyavlen' maybutnikh psykholohiv v protsesi yikh navchannya v zakladakh vyshchoyi osvity [Peculiarities of the development of professional ideas of future psychologists during their training in institutions of higher education]. Scientific notes of Mykhailo Kotsyubynskiyi VDPU. Series: pedagogy and psychology, no.68, p. 127–133 [in Ukrainian].
4. Pro vnesennya zmin do Polozhennya pro inklyuzyvno-resursnyy tsentr : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy [On making changes to the Regulation on the inclusive resource center: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] On making changes to the Regulation on the inclusive resource center: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 29, 2022 no. 493. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2022-п#Text> [in Ukrainian].
5. Sarancha, I., Shved, V., & Omelchenko, O. (2022). Indyvidualna inklyuzyvna osvityna trayektoriya: sutnist ta zmist [Individual inclusive educational trajectory: essence and content]. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems, no. 62, p. 299–306. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-62-299-306> [in Ukrainian].
6. Malii, N. (2015). Vplyv simyi na profesiyne vyznachennya osob z rozumovoyu vidstalistyu v protsesi sotsializatsiyi [The influence of the family on the professional definition of persons with mental retardation in the process of socialization]. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology, no. 30, p. 269–274. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2015_30_47 [in Ukrainian].
7. Lyudy z invalidnistyu ta viina: prostymy slovamy pro skladnu problemu [People with disabilities and war: in simple words about a complex problem]. According to the materials of the online publication «Rubrika» within the framework of the «Ukrainian Rapid Response Fund» program. Retrieved from: <https://rubryka.com/article/liudy-z-invalidnistiu-ta-viina/> [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennya Poryadku orhanizatsiyi inklyuzyvnoho navchannya u zakladakh profesiynoyi (profesiyno-tekhnichnoyi) osvity [On the approval of the Procedure for the organization of inclusive education in professional (vocational and technical) education institutions] On the approval of the Procedure for the organization of inclusive education in professional (vocational and technical) education institutions: Decree of the Kab. of the Ministers of Ukraine dated July 10, 2019 No. 636: as amended from July 28, 2021. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-п#Text> [in Ukrainian].

ІНКЛЮЗИВНЕ ВОЛОНТЕРСТВО В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Боряк Оксана Володимирівна,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач-професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0003-2484-1237
Researcher ID: Z-1041-2018

Волонтерська діяльність – це форма безоплатної участі та допомоги, яку певні особи – волонтери – надають на добровільних засадах для підтримки спільноти або певних соціальних, екологічних, гуманітарних або благодійних ініціатив. Це добровільна робота людей у свій вільний час із метою допомоги іншим або підтримки певної конкретної справи чи місії.

Волонтерська діяльність може мати різноманітні форми, зокрема, це робота на благодійних заходах, участь у відновленні середовища, підтримка важкохворих чи потребуючих людей, надання освітньої допомоги, участь у соціальних кампаніях та багато іншого. Головний аспект полягає у волонтерському духу, віддачі і бажанні зробити позитивний внесок у суспільство або допомогти тим, хто цього потребує.

Сьогодні волонтерство є потужним рухом у суспільстві, який може взяти на себе частину обов'язків державних соціальних установ. Основна ідея полягає в безкорисній готовності однієї людини виконувати роботу на благо інших, часто анонімно. Тобто волонтер витрачає свій час, енергію, знання та досвід на діяльність, спрямовану на допомогу іншим людям або суспільству загалом.

Останнім часом в Україні волонтерська робота стала широко розповсюджуватися, що зробило її привабливою для багатьох науковців і фахівців, які спрямували свою професійну увагу на цей вид діяльності як на важливий ресурс соціальної роботи.

Чинники, що спричиняють активізацію волонтерської діяльності, стосуються насамперед загострення соціальних проблем і недоліків у системі надання соціальних послуг вразливим категоріям населення. Роль волонтерів або добровольців стає надзвичайно важливою для багатьох організацій, які активно залучають їх до соціальної діяльності як у державних, так і у недержавних структурах.

Проте в Україні досі не створено чіткої моделі волонтерської роботи, на всіх її рівнях та осередках, що б передбачало ефективні механізми відбору та залучення, навчання та контролю, підтримки та стимулювання – основні елементи й етапи роботи волонтерів.

Ключові слова: волонтерство, волонтерська діяльність, волонтерський рух, інклюзивне волонтерство, реабілітаційні центри, реабілітаційна діяльність.

Boriak Oksana. Inclusive volunteering in Ukraine: realities and prospects

Volunteering is a form of unpaid participation and assistance provided by individuals – volunteers – on a voluntary basis to support the community or specific social, environmental, humanitarian or charitable initiatives. It is the voluntary work that people do in their spare time to help others or to support a specific cause or mission.

Volunteering can take many forms, including working at charity events, participating in environmental restoration, supporting seriously ill or needy people, providing educational assistance, participating in social campaigns, and much more. The main aspect is the volunteer spirit, commitment and desires to make a positive contribution to society or help those in need.

Today, volunteering is a powerful movement in society that can take over some of the responsibilities of state social institutions. The basic idea is the unselfish willingness of one person to do work for the benefit of others, often anonymously. In other words, a volunteer spends his or her time, energy, knowledge and experience on activities aimed at helping other people or society as a whole.

Recently, volunteer work has become widespread in Ukraine, which has made it attractive to many scholars and professionals who have focused their professional attention on this type of activity as an important resource for social work.

The factors that lead to the intensification of volunteer activity include, first of all, the aggravation of social problems and shortcomings in the system of providing social services to vulnerable categories of the population. The role of volunteers is becoming extremely important for many organizations that actively engage them in social activities in both governmental and non-governmental structures.

However, Ukraine has not yet created a clear model of volunteer work at all levels and centers, which would include effective mechanisms for selection and engagement, training and supervision, support and incentives - the main elements and stages of volunteer work.

Key words: volunteering, volunteer activities, volunteer movement, inclusive volunteering, rehabilitation centers, rehabilitation activities.

Вступ. Сьогодні, в умовах війни, волонтерська діяльність в Україні набуває нового рівня розвитку та впровадження. Волонтерський рух у нашій країні нині є предметом захоплення багатьох держав світу, які вважають його унікальним явищем.

Період розквіту волонтерської діяльності у нашій країні припав на час Революції Гідності і початок війни на Донбасі. У цей надзвичайно складний період саме

волонтерський рух об'єднав суспільство, сформував ефективну структуру громадських організацій, групи людей, які були готові брати на себе вирішення найбільш актуальних і невіршених проблем держави.

Волонтерський рух поширюється на всіх, хто потребує допомоги й підтримки, зокрема на осіб з особливими освітніми потребами – порушеннями психофізичного розвитку різної вікової категорії.

Метою дослідження є визначення й обґрунтування етапів становлення волонтерського руху в Україні, специфіки його впровадження стосовно осіб із порушеннями психофізичного розвитку різної вікової категорії; обґрунтування феномену – інклюзивне волонтерство.

Матеріали та методи. Методами дослідження були: аналіз першоджерел із досліджуваної проблеми. Зокрема, публікацій, у яких описано досвід впровадження волонтерського руху стосовно осіб із порушеннями психофізичного розвитку.

Результати дослідження. Початок волонтерського руху у світі датується серединою XIX ст., 1859 р. вважається витоком цього руху. У цей період французький письменник-журналіст Анрі Дюран, вражений наслідками кривавої битви під Сольферіно, висунув ідею створення Червоного Хреста – організації, що працює на принципах волонтерства та надає медичну допомогу пораненим і полоненим. Ці принципи, сформульовані Анрі Дюраном, було покладено в основі волонтерських організацій у різних куточках світу [6].

У публікації Д. Корнієнко зазначається, що «*волонтерство*, походючи від англійського *voluntary* (у перекладі – «добровільний»), являє собою діяльність, що виконується фізичними особами на принципах безкорисливої дії, без отримання оплати, без мети кар'єрного зростання, з метою благополуччя та процвітання спільноти та суспільства загалом. Під волонтерством розуміють активності, які здійснюються як на локальному, так і на національному рівнях» [2].

Як зазначається в першоджерелах, «після закінчення Першої світової війни в Європі з'явилися особи, готові надавати допомогу постраждалим від війни. Саме в цей час були засновані ініціативні волонтерські організації, було утворено Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО з центральним офісом у Парижі» [3].

Історія волонтерства в Україні має понад столітню традицію. Перші вітчизняні волонтери можуть бути віднесені до представників Червоного Хреста, які мобілізували добровільну допомогу для роботи медсестер у лікарнях та інших установах для бідних. Волонтерство є основою громадянського суспільства. Без активної участі волонтерів важко увявити діяльність громадських організацій і благодійних установ загалом. Їхні зусилля відіграють важливу роль у забезпеченні якісного контролю за діями влади та комерційних структур.

Особи з порушеннями психофізичного розвитку (ППФР) – найуразливіша категорія осіб, яка потребує постійної підтримки. Ця підтримка здійснюється всіма зацікавленими особами (родичами, опікунами); фахівцями, діяльність яких спрямована на здійснення лікувально-корекційно-відновлювальної роботи. Однією з організацій надання допомоги зазначеній категорії осіб є центри реабілітації для дітей і молоді з інвалідністю.

У дослідженнях Л. Остролицької, зокрема, зазначається, що основний зміст діяльності центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю становлять такі напрями: діагностично-корекційний; розвиток дітей та молоді з інвалідністю; формування навичок соціальних ком-

петентностей та самостійного життя; розвиток творчих здібностей; фізкультурно-спортивна активність; соціокультурна діяльність; профорієнтація; психолого-педагогічна підтримка членів сімей дітей та молоді з інвалідністю; волонтерська робота; соціалізація і програми включення [9, с. 233].

Сьогодні волонтерство в центрах реабілітації для дітей з інвалідністю – це добровільна діяльність, коли люди, які не отримують матеріальної винагороди, приходять допомагати в наданні підтримки, догляду та сприянні в процесі реабілітації та соціалізації дітей з різними видами психічних та (або) фізичних обмежень чи інвалідності в спеціалізованих закладах.

Це може передбачати проведення розвивальних занять, підтримку в освоєнні нових навичок, а також створення дружнього та підтримуючого середовища для цих дітей.

Волонтери зазвичай надають психологічну, педагогічну, та соціальну підтримку, спрямовану на покращення якості життя цієї категорії дітей.

Волонтерська діяльність може мати різні форми залежно від конкретних потреб, обставин і сфери, у якій вона здійснюється. З огляду на впровадження волонтерської діяльності в реабілітаційних центрах для дітей з інвалідністю, найбільш розповсюдженими формами є:

- соціальна допомога:
- супровід та підтримка: допомога дітям у побуті чи подоланні складнощів;
- тренінги та освіта: викладання, консультування, проведення тренінгів, особливо для дітей чи осіб з обмеженими можливостями здоров'я;
- культурна та дозвілєва діяльність:
- організація подій, заходів: допомога у проведенні культурних заходів, фестивалів, конференцій і виставок;
- допомога у навчанні: підтримка в навчальному процесі;
- гуманітарна допомога:
- розподіл харчів, одягу, медикаментів: допомога тим, хто потребує матеріальних благ і медичних засобів під час кризових ситуацій;
- дистанційна допомога:
- онлайн-волонтерство: робота з великою кількістю проєктів та організацій через Інтернет: переклади, консультації, фінансова підтримка тощо.

Це лише деякі з форм волонтерської діяльності, і вони можуть поєднуватися й адаптуватися відповідно до потреб спільноти та конкретних завдань організацій, які волонтери підтримують.

У межах дослідження можна зазначити про *інклюзивне волонтерство* – порівняно новий феномен, отже, термін, що його позначає, також є відносно новим для соціально-гуманітарних наук.

У зв'язку із цим трактування його не такі численні, як, наприклад, трактування самого волонтерства.

Під інклюзивним волонтерством традиційно можуть мати на увазі діяльність, у якій людина з порушеннями психофізичного розвитку виступає як суб'єкт підтримки та допомоги волонтера – людини без порушень у розвитку. Однак дедалі частіше термін «інклюзивне волон-

терство» має на увазі діяльність, у якій як суб'єктом, тобто волонтером, виступає саме людина з ППФР. Отже, у межах інклюзивного волонтерства особу з ППФР можна розглядати як об'єкт впливу (традиційний підхід) і як суб'єкта, який здійснює діяльність на добровільних засадах (новітній підхід). При цьому, зрозуміло, потрібно враховувати вид прояву порушення психофізичного розвитку і, як наслідок, можливості особи з ППФР.

Тож можна зазначити, що перший тип інклюзивного волонтерства передбачає самостійну діяльність однієї і більше осіб із ППФР як суб'єктів волонтерства.

Напрямок діяльності, вибраний волонтерами, безумовно, має відповідати їхнім індивідуальним можливостям.

Другий тип інклюзивного волонтерства передбачає, що суб'єктом є сукупність людей із ППФР і без порушень у розвитку, що об'єднані однією метою і взаємодіють між собою.

У першому випадку реабілітаційний ефект інклюзивного волонтерства досягається за допомогою підвищення особистісної активності, розкриття здатності до самостійного вирішення поставлених завдань.

У другому – за допомогою посиленої інтеграції в соціум і отримання цінних навичок взаємодопомоги.

У будь-якому разі призначення інклюзивного волонтерства вбачається у вирішенні соціально значущих проблем суспільства, серед яких на перше місце виходить реабілітація осіб із ППФР, становлення / відновлення їхньої соціальної суб'єктності, повноцінна інтеграція в соціальне (економічне, культурне тощо) життя суспільства.

При цьому таке розуміння може бути по-різному представлено з позиції різних підходів: соціально-філософського, соціологічного, психологічного тощо. Накопичений досвід інклюзивного волонтерства потребує свого теоретичного узагальнення та систематизації (наукове осмислення інклюзивного волонтерства досить слабо репрезентовано у вітчизняній літературі), результати яких, зі свого боку, стануть теоретичною базою для здійснення цієї багатоаспектної діяльності на більш високому рівні цілепокладання. З позиції різних підходів по-різному може бути розкритий зміст

інклюзивного волонтерства, його потенціал, і відповідно до цього окреслюються перспективні напрями його подальшого вивчення.

З позицій соціально-філософського підходу інклюзивне волонтерство постає як частина соціального буття, наповнена філософськими пошуками. Свої індивідуальні життєві цінності люди з ППФР реалізують у вчинках, які, по суті, являють собою соціально корисну дію.

З позицій психологічного підходу важливо визнавати, що волонтери з ППФР суттєво не відрізняються від інших: ними рухають ті самі мотиви у здійсненні добровільної діяльності.

При цьому вони володіють абсолютно унікальним досвідом, недоступним іншим людям, – досвідом життя в умовах фізичних та/або інших обмежень, а також певного соціального виключення. Такий досвід дає змогу під час здійснення волонтерської діяльності будь-якої спрямованості змінити буденний погляд на її зміст та організацію, цілі та результати.

Волонтери з ППФР мають різні інтереси, готові займатися різноманітною діяльністю. При цьому умови, у яких вони могли б ефективно робити це, не тільки не збігаються для представників однієї категорії, але можуть відрізнятися навіть для однієї людини в різні періоди.

Висновки. Отже, можна зробити висновки, що волонтерський рух в Україні є поширеним явищем, яке активізувалося з 2014 р. Волонтерський рух має різноманітні форми впровадження і розрахований на різні верстви населення, у тому числі на осіб із порушеннями психофізичного розвитку.

Сьогодні має місце такий різновид волонтерського руху, як інклюзивне волонтерство. Інклюзивне волонтерство належить до тих феноменів, які, набувши швидкого поширення в соціальній практиці, виявляються недостатньо вивченими.

Описані нами підходи до аналізу інклюзивного волонтерства тією чи іншою мірою вже застосовуються, проте, на нашу думку, відповідні їм дослідження мають бути більш цілеспрямованими, розгорнутими та інтенсивними.

Література:

1. Бондаренко З. П. Волонтерська робота у вищому навчальному закладі. *Вісник запорізького національного університету*, 2008. № 1. С. 25–30.
2. Буздуган Я. Еволюція світового волонтерського руху. *Віче*. 2013. № 12 (червень). URL: <http://www.viche.info/archive/2013/12/>.
3. Волонтерство в Україні. Історія волонтерства в Україні. URL: <https://kntiis.od.ua/sites/default/files/files/volonterstvo2.pdf>.
4. Горелов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіз. доп. Київ : НІСД, 2015. 36 с.
5. Каздобіна Ю. Волонтерство в Україні як рушій демократичного розвитку. URL: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications>.
6. Корнієнко Д. Д. Волонтерська діяльність як форма соціальної активності особи. *Вісник студентського наукового товариства*. 2021. Випуск 24. С. 71–73.
7. Крапівіна Г. О. Світовий волонтерський рух: стан і статус. *Вісник економічної науки України*. 2012. № 1. С. 73–76.
8. Крулько І. «Легалізувати» волонтерство або Коли Україна отримає якісний закон. URL: http://blogs.lb.ua/ivan_krulko.

9. Остролуцька Л. Розвиток центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в Україні (90-ті рр. XX – початок XXI століття). URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36223/1/dis_Остролуцька%20Л.І.pdf.

References:

1. Bondarenko, Z. P. (2008). Volonters`ka robota u vy`shhomu navchal`nomu zakladi. *Visny`k zaporizh`kogo nacional`nogo universy`tetu*, № 1. S. 25–30 [Volunteer work in a higher educational institution. *Bulletin of Zaporizhzhia National University*, № 1, pp. 25–30 in Ukrainian].
2. Buzdugan, Ya. (2013). Evolyuciya svitovogo volonters`kogo ruxu. *Viche*. № 12 (cherven) [Evolution of the world volunteer movement. *Veche*. № 12. URL: <http://www.viche.info/archive/2013/12/> in Ukrainian].
3. Volonterstvo v Ukrayini. Istoriya volonterstva v Ukrayini. [Volunteering in Ukraine. History of volunteering in Ukraine. URL: <https://kntiis.od.ua/sites/default/files/files/volonterstvo2.pdf> in Ukrainian].
4. Goryelov, D. M., Korniyevs`ky`j, O. A. (2015). Volonters`ky`j rux: svitovy`j dosvid ta ukrayins`ki gromadyans`ki prakty`ky` : analit. dop. Kyiv: NISD, 36 s. [Volunteer movement: world experience and Ukrainian civic practices: analytical supplement. Kyiv: NISS, 36 p. in Ukrainian].
5. Kazdobina, Yu. Volonterstvo v Ukrayini yak rushij demokraty`chnogo rozvy`tku. [Volunteering in Ukraine as a Driver of Democratic Development. URL: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/> in Ukrainian].
6. Korniyenko, D. D. (2021). Volonters`ka diyal`nist` yak forma social`noyi akty`vnosti osoby`. *Visny`k students`kogo naukovogo tovary`stva*, Vy`pusk 24. S. 71–73. [Volunteer activity as a form of social activity of a person. *Bulletin of the Student Scientific Society*. Issue 24, pp. 71–73 in Ukrainian].
7. Krapivina, G. O. (2012). Svitovy`j volonters`ky`j rux: stan i status. *Visny`k ekonomichnoyi nauky` Ukrayiny`*, № 1. S. 73–76. [The world volunteer movement: state and status. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*. № 1, pp. 73–76 in Ukrainian].
8. Krul`ko, I. «Legalizuvaty`» volonterstvo abo Koly` Ukrayina otry`maye yakisny`j zakon. [«Legalizing» volunteering or When Ukraine will get a quality law. URL: http://blogs.lb.ua/ivan_krulko in Ukrainian].
9. OstroLucz`ka, L. (2021). Rozvy`tok centriv rehabilitaciyi ditej ta molodi z invalidnistyu v Ukrayini (90-ti rr. XX – pochatok XXI stolittya). [The development of rehabilitation centers for children and youth with disabilities in Ukraine (1990 – early twenty-first century). URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36223/1/dis_Остролуцька%20Л.І.pdf in Ukrainian].

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НУШ ДЛЯ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Дригач Тетяна Григорівна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач
старший викладач кафедри математики та фізики
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
ORCID ID: 0000-0002-0278-2777

Непочатова Олена Олексіївна,

вчитель початкових класів
П Іванівського ліцею Барвінківської міської територіальної громади
Ізюмського району Харківської області

Нерсисян Діана Арменівна,

вихователь
Центру розвитку дитини «Старт»

Стаття присвячена важливій темі підготовки вчителів Нової української школи (НУШ) до ефективної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП). У сучасному освітньому контексті, де відбувається інклюзивний рух, професійна компетентність педагога набуває особливого значення.

У роботі проводиться аналіз сучасного стану підготовки вчителів загальної середньої школи до роботи з дітьми, які мають різні види ООП, розглянуто основні проблеми, з якими стикаються вчителі. Основна увага приділяється адаптації навчального процесу до потреб цієї групи учнів, вивченню їх освітніх потреб і методикам роботи з ними.

Також у статті розглянуто організацію інклюзивного навчання в інших країнах (Японії, Фінляндії, Швеції, Канади, Австралії, Норвегії), висвітлено стратегічний підхід та особливості організації роботи фахівців початкової школи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Підготовка майбутнього вчителя НУШ до роботи з дітьми з ООП базується на комплексному підході. Він повинен охоплювати теоретичні знання про особливості дітей з іншими видами особливостей, а також практичні навички роботи з ними, зокрема, проходження практики в спеціальних закладах освіти для отримання практичного досвіду роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, участь у навчально-дослідних проєктах.

Також важливою ланкою у процесі підготовки майбутнього вчителя Нової української школи до роботи в інклюзивних умовах є формування професійно-особистісних якостей, компетенцій, умінь, професійно-ціннісних навичок. Одним із ключових елементів підготовки вчителів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами є розвиток у них емпатії та розуміння потреб цих дітей. У роботі розглядається питання психологічної підготовки вчителів до роботи з дітьми з ООП.

Отже, для якісної підготовки майбутніх учителів НУШ, потрібна їх системна підготовка до роботи з дітьми з ООП.

Ключові слова: діти з особливими потребами, Нова українська школа, інклюзивна освіта, підготовка майбутніх учителів для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Dryhach Tetiana, Nepchatova Olena, Nersisyan Diana. Preparing future teachers of the New Ukrainian school to work with children with special educational needs

The preparation of future New Ukrainian School (NUSH) teachers for working with children with special educational needs (SEN) is based on a comprehensive approach. This includes theoretical knowledge about the characteristics of children with different types of special needs, as well as practical skills in working with them. This encompasses undergoing internships in specialized educational institutions to gain hands-on experience in working with children with special educational needs, as well as participating in educational research projects.

Another crucial aspect of preparing future New Ukrainian School teachers for inclusive environments is the development of professional and personal qualities, competencies, skills, and professional values. One of the key elements in preparing teachers to work with children with special educational needs is cultivating empathy and understanding for the needs of these children. This work also addresses the psychological preparation of teachers for working with children with SEN.

Thus, for the high-quality preparation of future NUSH teachers, a systematic training in working with children with special educational needs is essential.

Key words: children with special needs, New Ukrainian School, inclusive education, preparation of future teachers for working with children with special educational needs.

Вступ. За останні роки спостерігається значний приріст дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах. Ця тенденція створює необхідність у професійно підготовлених вчителів, які мають знання та навички для ефективної роботи із цією аудиторією. Потреба у спеціалізованих педагогах вже не є винятком, а стає нормою сучасної освітньої системи.

Інклюзивна освіта стала важливим етапом у розвитку освітніх систем багатьох країн, включно з Україною. Це передбачає створення умов для навчання кожної дитини, незалежно від її особливостей та можливостей. Для ефективної реалізації інклюзивної освіти важливо мати професійно підготовлених вчителів, які розуміють специфіку роботи з різними категоріями учнів. Інклюзивна освіта – це педагогічна інновація, яка потребує подолання чимало труднощів під час роботи.

На сьогодні важливо розуміти, що для успішної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами є розуміння вчителя істинних потреб дітей. У такому випадку педагог може забезпечити учням такі умови, за яких вони почуватимуться добре і навчання буде більше ефективним.

Вчитель має допомогти дітям адаптуватися у шкільному середовищі, має надати якісні освітні послуги. І для виконання поставлених завдань учитель має бути підготовленим.

Метою статті є розкриття педагогічних аспектів у підготовці майбутніх учителів до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти.

Матеріали та методи. Аналіз та узагальнення науково-методичних джерел; синтез отриманих даних; аналіз досвіду інших країн (Фінляндія, Норвегія, Швеція, Австралія, Данія та інші) стосовно впровадження інклюзивного навчання.

Результати дослідження. Ефективний вчитель Нової української школи повинен володіти компетенціями в галузі інклюзивної освіти. Це передбачає знання педагогічних стратегій, адаптаційних технологій, навичок роботи в команді з іншими спеціалістами (логопедами, психологами тощо) та вміння сприяти соціальній інтеграції дітей з ООП.

Адаптація для дитини з особливими освітніми потребами є важливим компонентом у навчанні, тому її треба проводити в таких напрямках: пристосування до навчального середовища; психолого-педагогічна підтримка; критерії оцінювання [1; 2].

Адаптація дитини з ООП – важливий період не тільки для дитини, а й для вчителя. Це складний і водночас цікавий процес у навчанні.

Діти з ООП мають різні причини здоров'я, тому потребують особливих підходів до навчання.

Основне завдання фахівців у роботі з дітьми з ООП – організувати для дітей умови, за яких вони почуватимуться захищено, а також забезпечити спілкування з дітьми у класі.

Вчитель має бути готовий до того, що для дітей з особливими освітніми потребами слід передбачити більше перерв під час навчання.

Важливу роль у роботі з дітьми з ООП відіграє підготовка вчителів, насамперед готовність учителя сприймати таку дитину, як і решту учнів у класі.

Фахівці, які починають працювати з дітьми з ООП, повинні розуміти, що для успішного інклюзивного навчання потрібні такі особистісні якості: вміння знайти підхід до дитини, вміння співпрацювати з батьками, терпіння, витримка, любов до роботи, доброта тощо.

Також можна вивчити наукові дослідження, що проводилися в цій галузі. Це дасть змогу отримати більш глибоке розуміння того, які підходи та стратегії можуть бути ефективними для забезпечення успіху учнів із повними потребами.

В Україні існує ряд проблем щодо впровадження інклюзивної освіти. На думку вчителів, однією з них є відсутність навчальних і матеріально-технічних можливостей.

Інша проблема – якість медичного забезпечення. Відсутня або недостатня кількість спеціалістів (логопедів, дефектологів тощо). Ще однією з причин є влаштування дитини до дошкільного закладу чи школи – не всі спеціалізуються з інклюзивної освіти.

Незважаючи на всі ці причини та проблеми в інклюзивній освіті, Україна все ж таки має перспективу змінити цю ситуацію і правильно налагодити навчання для дітей з ООП. У цьому може допомогти досвід інших країн світу, на який можна звернути увагу.

Багато країн світу активно впроваджують інклюзивне навчання, що забезпечує навчання дітей з ООП з іншими дітьми у класі. Наведемо декілька прикладів досвіду країн у впровадженні інклюзивного навчання.

Такі країни, як Фінляндія, Норвегія, Швеція та Данія, вважаються лідерами у сфері інклюзивної освіти. Ці країни забезпечують доступ до якісної освіти для всіх учнів, незалежно від їхніх здібностей і потреб.

У Фінляндії учні з особливими потребами навчаються разом з однолітками у звичайних класах. Вчителі проходять спеціальну підготовку, яка дає змогу їм працювати з учнями з високими потребами.

У Швеції також існує широке використання інклюзивної освіти. Як зазначають у міністерстві освіти та досліджень Швеції, «інклюзивна освіта забезпечує всім дітям та молоді рівні можливості на дійсно гнучких та індивідуальних умовах навчання» [3].

Канада є однією з провідних країн у сфері інклюзивної освіти. У країні федеральні та провінційні закони, які забезпечують доступ до навчання для всіх дітей, включно з тими, хто має особливі потреби. Уряд Канади використовує різні програми та ресурси, щоб допомогти учням з більш широкими формами обмеження.

Австралія – це країна, яка пропонує спеціальні програми та ресурси для учнів із широкими обмеженнями, а також забезпечує підтримку для вчителів, щоб вони могли краще розуміти потреби своїх учнів.

У Японії знають, що діти з особливими потребами можуть успішно навчатися разом з іншими учнями й розвивати свої здібності. Країна робить акцент на тому, щоб навчальний процес був настільки інклюзив-

ним, наскільки можливо, і щоб учні не відчували себе відокремленими від своїх однолітків [3].

Насправді, інклюзивна освіта забезпечує більш широкий доступ до якісної освіти для всіх дітей та молоді, зокрема для дітей із високими потребами та здібностями. Це дає змогу уникнути відокремлення таких дітей від основної групи учнів і забезпечує їм можливість навчатися разом з іншими дітьми, розвиватися та займатися спільними проектами.

Інклюзивна освіта також сприяє розвитку соціальної компетентності й емпатії у всіх учнів, після чого вони навчаються спілкуватися та співпрацювати з дітьми зі швидкими потребами та здібностями. Це може мати позитивний вплив на життя дітей у майбутньому та сприяти розвитку більш толерантного та рівного суспільства. Впровадження інклюзивної освіти є кроком у забезпеченні рівних можливостей для всіх учнів та підвищення якості освіти загалом.

Методика роботи з дітьми з особливими освітніми потребами є напрямом розвитку педагогічної науки та практики. У цьому напрямі вчені досліджують методики роботи з дітьми з більшими видами особливих потреб, такими як аутизм, дислексія, дисграфія, дискалькулія, СДУГ (синдром дефіциту уваги з гіперактивністю) та ін.

Дослідження з питань дітей з особливими освітніми потребами вказують на те, що ця група дітей потребує спеціальної підтримки й допомоги у навчанні та соціальній інтеграції [4; 5].

Одним із головних результатів дослідження є визначення різних типів особливостей, які можуть зустрічатися у дітей з особливими освітніми потребами. Це можуть бути розлади спектра аутистизму, розлади уваги та гіперактивності, порушення мовленнєвого розвитку та ін. [5; 6].

Інклюзивне навчання базується на тому, що всі діти – рівні та цінні в суспільстві. Для організації якісного інклюзивного навчання потрібні суспільна робота, компетентні фахівці та певні знання, уміння та навички.

Для налагодження якісного освітнього процесу вчитель має розумітися в нормативно-правовій базі в галузі інклюзії. Організацію інклюзивного навчання у школі регулюють Закони України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту» [7].

Діти з особливими освітніми потребами – це група дітей, які мають фізичні, розумові або обмеження поведінки, які дозволяють їх навчання та інтеграцію у звичайне середовище школи та суспільства. Дослідження цього питання є дуже важливим для того, щоб забезпечити оптимальні умови для навчання та розвитку цих дітей.

Дослідження питань дітей з особливими освітніми потребами передбачає аналіз таких аспектів:

1. Визначення видів та рівнів обмежень, які покращують навчання дітей з особливими освітніми потребами.

2. Аналіз освітніх програм і методів навчання, які можуть забезпечити оптимальні умови для навчання цих дітей.

3. Вивчення рівня доступності навчальних закладів і середовища для дітей з особливими освітніми потребами.

4. Вивчення думок і досвіду вчителів та батьків щодо оптимальних підходів до навчання дітей з особливими освітніми потребами.

5. Аналіз рівня соціальної та психологічної адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

6. Визначення перспектив розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами [8; 9].

У фахівця в роботі з дітьми з ООП має бути мотиваційна спрямованість свідомості, тобто вчитель повинен відчувати себе в інклюзивному класі; має бути спрямованість на визнання кожної дитини суб'єктом навчально-виховного процесу; вчитель має володіти творчою активністю, розвивати творчий потенціал дітей з ООП.

Важливою ланкою у процесі підготовки вчителя до роботи в інклюзивних умовах є формування професійно-особистісних якостей, компетенцій, умінь, професійно-ціннісних навичок.

Якісна спеціальна підготовка вчителів буде запорукою ефективною подальшої роботи в інклюзивному просторі. Почати підготовку вчителів для роботи з дітьми ООП потрібно у ЗВО під час вивчення педагогічних компонентів. Майбутні вчителі мають ознайомитися з основами інклюзивної освіти, а також з різними формами і методами роботи з дітьми ООП. Для цього можна проводити спеціальні лекції, семінари, майстер-класи, а також робити стажування в інклюзивних навчальних закладах.

Другим кроком є використання практичних методів навчання для підготовки вчителів. Один із найбільш ефективних методів – це навчально-дослідницька діяльність. Майбутні вчителі мусять брати участь у проектах, дослідженнях та інших формах навчальної діяльності, що спрямовані на розробку інклюзивних підходів до навчання та виховання дітей ООП. Це надає змогу студентам отримати відповідний досвід роботи із цією категорією дітей, а також допомагає зрозуміти їх потреби й індивідуальні особливості.

Підготовка майбутніх учителів НУШ для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами є важливим завданням для сучасної освіти. Освітні потреби дітей можуть відрізнятися від стандартних, тому вчителі зобов'язані бути готові працювати з дітьми з різними видами обмежень.

Одним із ключових елементів підготовки вчителів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами є розвиток у них емпатії та розуміння потреб цих дітей. Вчитель мусить бути здатним побачити унікальність кожної дитини та зрозуміти, які індивідуальні потреби є в таких дітей. Це можна зробити шляхом проведення спеціальних курсів з психології та соціальної роботи з дітьми з особливими потребами.

Також важливою частиною підготовки вчителя є знання та розуміння різних видів обмежень, з якими можуть зіткнутися діти у класі. Це можна досягти шляхом проведення спеціальних курсів з розуміння особливостей розвитку дітей із сенсорними, фізичними та психологічними обмеженнями. Вчителі повинні

бути здатні використовувати технології, щоб допомогти дітям з особливими потребами отримати доступ до матеріалів і знань.

Для підготовки до роботи з дітьми з особливими потребами важливо передбачити практичні вправи та взаємодію зі спеціалістами в цій галузі. Майбутні вчителі мусять мати можливість спостерігати за роботою фахівців та взаємодіяти з ними. Важливо, щоб підготовка включала практичну складову, таку як стажування в школах з особливими класами та спеціальними освітніми закладами. Це дасть змогу вчителям отримати досвід роботи з дітьми з різними порушеннями розвитку та дізнатися про найефективніші методи роботи з ними. Також практичним досвідом може бути забезпечення майбутнім вчителям можливості ознайомитися з різними видами порушень розвитку, зокрема з дислексією, дисграфією, дискалькулією, аутизмом та іншими. Також потрібно надати можливість учителям вивчити методики та технології роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Для того щоб навчання дітей з ООП в інклюзивних класах проходило успішно, педагогу потрібно оволодіти певними знаннями, уміннями та навичками: умінням створити сприятливі умови для спілкування з дітьми; враховувати особливі освітні проблеми; ознайомитися з особливостями порушень у дитини; навчитися використовувати спеціальні методи в роботі, дидактичні матеріали до індивідуальних потреб дітей.

Психологічна готовність фахівця до роботи з дітьми з ООП – це насамперед готовність працювати з такими дітьми, усвідомленість користі навчання дітей з ООП з іншими дітьми, готовність до можливих змін у власних поглядах під час роботи, здатність до самоаналізу своєї діяльності.

Психологи стверджують, що робота з дітьми з ООП потребує спеціальної підготовки.

За статистикою, станом на сьогодні приблизно 60–80 % дітей в Україні мають вади зору, значна частина дітей має виражені індивідуальні особливості. Важливе завдання для вчителя в інклюзивному класі – це пояснити іншим учням, як треба ставитися до дітей з ООП [10].

Хоча кожна дитина з особливими освітніми потребами є унікальною, конкретні методи та підходи до роботи з ними можуть відрізнятися. Однак наведемо декілька загальних прикладів того, як можна працювати з дітьми у класі. *Для дітей із порушенням уваги та гіперактивністю (СДУГ – синдром дефіциту уваги з гіперактивністю):* потрібно забезпечити учням із СДУГ можливість частішого переривання навчального процесу, дозволяючи їм займатися фізичною активністю (наприклад, ходити по класу, зробити фізичну розминку) для зменшення напруження та збереження уваги.

Для дітей із дислексією: надати учням із дислексією доступ до додаткових матеріалів, наприклад аудіокнижок, щоб допомогти їм зрозуміти зміст уроків. Крім того, використовувати кольорові позначки для виділення ключових слів або термінів у текстах.

Для дітей з аутизмом: потрібно розглянути можливість надання додаткової індивідуальної підтримки, яка відповідає потребам учня. Наприклад, це можуть бути спеціальні ігри для розвитку соціальних навичок і комунікацій, частіші паузи для зменшення перевантажень або використання візуальних матеріалів для ефективного сприйняття інформації.

Для дітей із порушенням мовлення: надати учням можливості для участі в діалозі та зменшенні часу, відведеного на виконання завдань. Використовувати кольорові, прості зображення, щоб допомогти учням із порушенням мовлення краще зрозуміти та відтворити інформацію [3].

Залучення дітей з особливими освітніми потребами до практичних дій може бути ефективним способом допомогти їм розвинути навички та вміння, підвищити їх інтелектуально, фізично та соціально.

Прикладом може бути практична робота руками. Діти зможуть відчувати більшу задоволеність від виготовлення руками різноманітних декоративних виробів із паперу, ліплення з глини або пластиліну, виготовлення косметики з природних матеріалів тощо. Ці поняття допомагають збільшити моторику дитини, творчість та віру у свої можливості.

Ще одне завдання з кулінарії. Така практика може бути цікавим способом навчити дітей підтримувати здоровий спосіб життя, навчити різноманітних кулінарних рецептів і діяти за алгоритмом. Такі заняття допомагають дітям покращити моторику, координацію рухів, навички планування та співпраці.

Садівництво: робота в саду може бути корисним способом розвитку навичок і вмінь, таких як вирощування рослин, догляд за ними, формування відповідальності, терпіння та співпраці з іншими людьми.

Розвиток фізичних навичок: заняття фізичними вправами, такими як йога, пілатес, аеробіка, можуть допомогти дітям з ООП збільшити рухливість, витривалість та силу м'язів.

Висновки. Підготовка майбутніх учителів НУШ для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами є дуже важливим і актуальним завданням. Для того щоб вчителі НУШ могли успішно працювати з дітьми з особливими потребами, необхідно, щоб вони отримали відповідну підготовку у ЗВО. Це має передбачати теоретичні знання про особливості дітей з іншими видами особливостей, а також практичні навички роботи з ними. Крім того, вони повинні мати можливість проходити практику в спеціальних закладах освіти, де працювати з дітьми з особливими потребами, щоб отримати практичний досвід.

У підготовці фахівців для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами важливо також забезпечити індивідуальні потреби кожного вчителя. Для цього можна використовувати інші форми навчання, такі як семінари, тренінги, онлайн-курси тощо.

Отже, можна зробити висновок, що підготовка майбутніх учителів НУШ до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами є кроком у забезпеченні якісної освіти для всіх дітей, незалежно від їхніх особливостей.

Література:

1. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі : навч.-метод. посіб. / Н. А. Ярмола та ін. Київ : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 208 с.
2. Ярмола Н. А. До питання соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах освітнього закладу. URL: <http://surl.li/dnhga> (дата звернення: 24.10.2023).
3. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи URL: http://inklyuzi.blogspot.com/p/blog-page_66.html (дата звернення: 24.10.2023).
4. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навч.-метод. посіб. / Колупаєва А. А. та ін.; за заг. ред. Л. І. Даниленко. Київ, 2007. 128 с.
5. Сім прийомів, які допоможуть вчителю інклюзивного класу. *Освіторія : веб-сайт*. URL: <https://cutt.ly/ywEGEM3G> (дата звернення: 24.10.2023).
6. Кайдалова Г. П. Досвід зарубіжних країн у запровадженні інклюзивного навчання в Україні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2015, № 6 (50). С. 108–116.
7. Про затвердження концепції розвитку інклюзивного навчання : наказ МОН України від 01.10.2010. URL: <https://cutt.ly/mwEGTkbd> (дата звернення: 24.10.2023).
8. Будник О. Б. Інклюзивна освіта : навч. посіб. для студ. спеціальності «Початкова освіта». Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2015.
9. Данієлс Е. Р. Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів / Елен Р. Данієлс, Кей Стаффорд. Львів, 2000.
10. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 248 с.

References:

1. Yarmola, N. A., Koval-Bardash, L., Kompanets, N., & Kvitka, N. (2020). *Dity z osoblyvymy osvitynymi potrebamy u zahalnoosvitnomu prostori* [Children with Special Educational Needs in the Mainstream Educational Environment]. Kyiv: ISPP imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Yarmola, N. A. (2023). *Do pytannia sotsialnoi adaptatsii ditei z intelektualnymy porushenniamy v umovakh osvitnoho zakladu* [Social Adaptation of Children with Intellectual Disabilities in an Educational Institution Setting]. October 24. Retrieved from: <http://surl.li/dnhga> [in Ukrainian].
3. *Dosvid realizatsii inkluzivnoi osvity v krainakh Yevropy* (2023). [The Experience of Implementing Inclusive Education in European Countries]. Retrieved from: http://inklyuzi.blogspot.com/p/blog-page_66.html [in Ukrainian].
4. Kolupaieva, A. A., Sofii, N. Z., Naida, Yu. M., & Danylenko, L. I. (2007). *Inkluzivna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia* [Inclusive School: Organization and Management Features]. Kyiv [in Ukrainian].
5. *Osvitoriia* (2023). *Sim pryiomiv, yaki dopomozhut vchyteliu inkluzivnoho klasu* [Six Strategies to Assist Teachers in an Inclusive Classroom]. October 24. Retrieved from: <https://cutt.ly/ywEGEM3G> [in Ukrainian].
6. Kaidalova, H. P. (2015). *Dosvid zarubizhnykh krain u zaprovadzhenni inkluzivnoho navchannia v Ukraini* [The Experience of Foreign Countries in Implementing Inclusive Education in Ukraine]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, no 6 (50), pp. 10–20 [in Ukrainian].
7. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine on the Approval of the Concept of Inclusive Education Development (2010, October 1). October 24. Retrieved from: <https://cutt.ly/mwEGTkbd> [in Ukrainian].
8. Budnyk, O. B. (2015). *Inkluzivna osvita* [Inclusive education]. Ivano-Frankivsk: Vydavets Kushnir H. M. [in Ukrainian].
9. Daniels, E.R., & Stafford, K. (2000). *Zaluchennia ditei z osoblyvymy potrebamy do zahalnoosvitnikh klasiv* [The inclusion of children with special needs in mainstream classrooms]. Lviv: Tavarystvo "Nadiia" [in Ukrainian].
10. Shevtsiv, Z. M. (2016) *Osnovy inkluzivnoi pedahohiky* [The fundamentals of inclusive pedagogy]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

ЗАВДАННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ ДЛЯ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Косенко Юрій Миколайович,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ORCID ID: 0000-0003-2723-2031

Researcher ID: A-2452-2019

Scopus Author ID: 57430300900

У статті визначено завдання курсу шкільної історії для учнів з інтелектуальними порушеннями, наголошено на важливості формування елементарних теоретичних знань про минуле нашої країни та формування предметних умінь у школярів означеної категорії. До істотних знань і вмінь віднесено: володіння найбільш важливими фактами з історії України, формування історичних уявлень про найбільш важливі суспільно-історичні події та явища, засвоєння учнями доступних для них історичних понять (конкретно-історичних, загальноісторичних та соціологічних) і знання найвідоміших історичних героїв минулих епох. Підкреслено важливість корекційно-розвиткової складової уроків історії для дітей з інтелектуальними порушеннями як у спеціальних закладах загальної середньої освіти, так і в інклюзивних класах. Запропоновано способи розвитку та корекції сприймання, мислення, уваги, уяви та пам'яті на уроках історії.

Описано шляхи розвитку й корекції мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями на уроках історії. Наголошено на важливості пояснень історичних понять, на багаторазовому промовлянні нових термінів про себе та вголос, на їх запам'ятовуванні, на багаторазовому використанні вивчених понять на різних етапах уроку, закріпленні ігровими методами та прийомами, самостійному поясненні історичних понять з опорою на словник тощо.

Наголошено на важливості розвитку й корекції емоційно-вольової сфери в учнів з порушеннями інтелекту та запропоновані шляхи роботи в цьому напрямі.

У статті зосереджено увагу на виховному потенціалі шкільного курсу історії. Запропоновано дієві методи та прийоми формування в учнів національної самосвідомості, патріотичного виховання, поважного ставлення до представників різних національностей, їхніх звичаїв і традицій, толерантності стосовно представників інших народів, націй, етносів і рас.

Ключові слова: шкільний курс історії, діти з інтелектуальними порушеннями, діти з особливими освітніми потребами, спеціальна освіта, інклюзивне навчання.

Kosenko Yurii. Tasks of school history course for students with intellectual disabilities and ways to solve them

The article defines the tasks of the school history course for students with intellectual disabilities, emphasizes the importance of forming elementary theoretical knowledge about the past of our country and the formation of subject skills in students of this category. Essential knowledge and skills include: possession of the most important facts from the history of Ukraine, the formation of historical ideas about the most important socio-historical events and phenomena, students' assimilation of historical concepts available to them (specifically historical, general historical and sociological) and knowledge of the most famous historical heroes of the past era. The importance of the corrective and developmental component of history lessons for children with intellectual disabilities, both in special institutions of general secondary education and in inclusive classes, is emphasized. Methods of development and correction of perception, thinking, attention, imagination and memory in history lessons are proposed.

The ways of development and correction of speech in children with intellectual disabilities in history lessons are described. Emphasis is placed on the importance of explaining historical concepts, repeatedly saying new terms about oneself and out loud, memorizing them, repeatedly using learned concepts at different stages of the lesson, consolidation with game methods and techniques, independent explanation of historical concepts based on a dictionary, etc.

The importance of the development and correction of the emotional and volitional sphere in students with intellectual disabilities is emphasized and ways of working in this direction are proposed.

The article focuses on the educational potential of the school history course. Effective methods and techniques for the formation of national self-awareness in students, patriotic education, respectful attitude towards representatives of different nationalities, their customs and traditions, tolerant attitude towards representatives of other peoples, nations, ethnic groups and races are proposed.

Key words: school history course, children with intellectual disabilities, children with special educational needs, special education, inclusive education.

Вступ. Згідно з чинним Державним стандартом базової середньої освіти шкільний курс історії належить до громадянської та історичної освітньої галузі. Метою цієї освітньої галузі є розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; формування ідентичності гро-

мадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції.

За Державним стандартом до обов'язкових результатів вивчення історії учням ставляться такі вимоги:

– мислити історико-хронологічно, орієнтуватися в історичному часі, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, явищами та процесами, діяльністю людей та її результатами в часі, виявляти зміни і тривалість у житті суспільства;

– мислити геопросторово, орієнтуватися в соціально-історичному просторі, виявляти взаємозалежність розвитку суспільства, господарства, культури й навколишнього природного середовища;

– мислити критично, працювати з різними джерелами інформації та формулювати історично обґрунтовані запитання;

– мислити системно, виявляти взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємовплив історичних подій, явищ, процесів, постатей у контексті відповідних епох;

– усвідомлювати власну гідність, реалізувати власні права і свободи, поважати права і гідність інших осіб, виявляти толерантність, протидіяти проявам дискримінації;

– дотримуватися демократичних принципів, конструктивно взаємодіяти з іншими особами, спільнотою закладу освіти, місцевою громадою і суспільством, долучатися до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем, усвідомлювати необхідність утвердження верховенства права та дотримуватися правових норм для забезпечення сталого розвитку суспільства [1].

Зауважимо, що перелічені завдання стосуються результатів навчання учнів із нормотиповим розвитком. Школярі з інтелектуальними порушеннями характеризуються некритичністю мислення, стійкими пізнавальними порушеннями, недорозвиненням когнітивної сфери та слабкістю вольової регуляції, що не дає змоги їм повною мірою виконати поставлені завдання.

Матеріали та методи. Для розв'язання поставлених завдань було застосовано: теоретичний метод із метою опрацювання й аналізу наукових джерел, нормативних документів, підручників, методичних посібників і навчальних програм; емпіричні методи: абстрагування й системне моделювання – для визначення завдань шкільної історичної освіти для учнів з інтелектуальними порушеннями, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду; спостереження, опитування, експертні оцінки – для перевірки правильності визначених завдань шкільної історичної освіти для зазначеної категорії школярів.

Результати дослідження. Шкільна історична освіта для учнів із порушеннями інтелекту переслідує навчальні, виховні та корекційно-розвивальні завдання.

До навчальних завдань курсу історії належать формування елементарних теоретичних знань про минуле нашої країни та формування предметних умінь, зокрема:

1) володіння найбільш важливими фактами з історії України. Для прикладу, у 7-му класі – це утворення Київської держави у 882 році; Хрещення Русі в 988 році; перша літописна згадка назви «Україна» в 1187 році; поневолення Русі монголами. У 8-му класі – це заснування першої Запорозької Січі в 1553 році; Національно-визвольна війна українського народу під проводом

Богдана Хмельницького в 1648–1657 роках; оприлюднення Конституції Пилипа Орлика в 1710 році, скасування кріпацтва в 1861 році. У 9-му класі – це проголошення Соборності українських земель 22 січня 1919 року; голодомор 1932–1933 років; масові репресії – 1937 рік; німецько-радянська війна 1941–1945 років; проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року та прийняття Верховною Радою Конституції України 28 червня 1996 року;

2) формування історичних уявлень про найбільш важливі суспільно-історичні події та явища. Залежно до змісту історичного матеріалу в дітей з інтелектуальними порушеннями формуються кількісні, локальні (просторові), хронологічні (часові), образні та логічні уявлення;

3) засвоєння учнями доступних для них історичних понять (конкретно-історичних, загальноісторичних і соціологічних);

4) засвоєння національної символіки (як основи національної ідентичності);

5) знання найвідоміших історичних героїв минулих епох. Для прикладу, у 7-му класі – це Кий, Щек, Хорив і їхня сестра Либідь; великі князі Київські: Олег, Ігор, княгиня Ольга, Святослав Хоробрий, Володимир Великий і Ярослав Мудрий; Антоній – засновник Києво-Печерської лаври; Нестор-літописець – автор літопису «Повість минулих літ»; князь Володимир Мономах; князь Данило Галицький. У 8-му класі – це гетьмани Петро Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Кирило Розумовський; кошові отамани Запорозької Січі Іван Сірко та Петро Калнишевський; Тарас Шевченко та Іван Франко. У 9-му класі – це Михайло Грушевський, Павло Скоропадський, Августин Волошин, Сергій Корольов, Ліна Костенко, Василь Стус і президенти України [2; 3; 4].

Щодо практичної складової, то завданням курсу історії є формування у дітей з інтелектуальними порушеннями хронологічних, просторових (картографічних), інформаційних (уміння працювати з джерелами), мовленнєвих (усно та письмово описувати історичні події і явища), логічних (аналізувати, пояснювати історичні факти) умінь.

До хронологічних належать:

1) уміння співвідносити конкретні події з історичними періодами;

2) уміння співвідносити рік зі століттям;

3) уміння визначати послідовність і тривалість історичних подій (за датами);

4) уміння заповнювати хронологічні таблиці.

До просторових (картографічних) належать:

1) уміння знаходити на історичній і сучасній картах потрібні історико-географічні об'єкти;

2) уміння виконувати адаптовані завдання в контурній карті, атласі.

До інформаційних належать:

1) уміння працювати з текстами підручника;

2) уміння працювати з адаптованими історичними документами;

3) уміння працювати з уривками художніх творів на історичну тематику та періодичними виданнями;

4) уміння працювати з ілюстраціями.

До мовленнєвих належать:

1) уміння відповідати на запитання, розповідати про історичні події і явища, пояснювати історичний матеріал;

2) уміння вести записи в зошитах з історії, вести словник історичних термінів тощо.

До логічних належать:

1) уміння визначати причинно-наслідкові зв'язки між суспільно-історичними подіями;

2) уміння виділяти основні ознаки певного історичного поняття;

3) уміння складати план;

4) уміння застосовувати історичні знання та практичні навички в інших навчальних і життєвих ситуаціях (на уроках інших навчальних курсів, у позакласній роботі, у побуті тощо).

Засвоєння школярами з інтелектуальними порушеннями доступних для них історичних понять, розуміння ними часових, локальних, причинно-наслідкових зв'язків, деяких закономірностей суспільно-історичного розвитку здійснюються з урахуванням індивідуальних пізнавальних і психофізичних особливостей кожної дитини. Отже, учитель повинен брати до уваги особливості пізнавальної діяльності учнів і планувати навчальний процес з урахуванням зони актуального та найближчого розвитку кожного школяра.

Для вчителя історії важливо вчити дітей застосовувати здобуті знання і вміння у різноманітних ситуаціях, тобто формувати предметні компетентності. О. Пометун та Г. Фрейман віднесли до предметних компетентностей з історії хронологічну, просторову, інформаційну, мовленнєву, логічну й аксіологічну [5].

Аналіз навчальних завдань шкільного курсу історії для дітей з інтелектуальними порушеннями свідчить про те, що у них можуть бути сформовані відповідні предметно-історичні компетентності, але темп формування та їхня глибина будуть індивідуальними.

Навчання є основним шляхом корекції недорозвитку психіки дітей з інтелектуальними порушеннями, оскільки нерозривно поєднане з вихованням і розвитком і може бути спрямоване також на формування новоутворень особистості дитини. Успішне виконання навчальних завдань можливе лише тоді, коли всі педагогічні заходи спрямовуватимуться на послаблення або подолання психічних і фізичних недоліків учнів із порушеннями інтелекту [6].

Саме тому важливе значення відіграє корекційно-розвиткова складова уроків історії. На цих уроках здійснюється корекція та розвиток пізнавальної діяльності, мовлення, емоційно-вольової сфери, особистісних якостей з урахуванням як типових загальних закономірностей розвитку дітей із порушеннями інтелекту, так і структури дефекту кожного учня.

До корекційно-розвиткових завдань курсу історії належать:

1. Розвиток і корекція сприймання. Діти на кожному уроці знайомляться з різноманітними подіями, явищами, діями, і все це розглядається у безперервному

русі (кожний урок – нова тема), тому історія належить до предметів, де дуже важлива повноцінність сприймання того, що відбувається (без цього не можна усвідомити сутність суспільно-історичного процесу).

Діти з інтелектуальними порушеннями не здатні сприймати історичний матеріал у великих обсягах, тому вчителю потрібно диференціювати матеріал на менші частини і здійснювати їх пояснення з використанням бесіди, уточнювальних запитань, прийомів для закріплення вивченої частини навчального матеріалу.

Для кращого сприймання навчального матеріалу вчителю потрібно проводити попередню словникову роботу, використовувати різноманітні види наочності (ілюстрації в підручнику, репродукції, опорні схеми, таблиці, малюнки крейдою на дошці, макети, аудіо- та відеоматеріали).

Пояснення вчителя повинні бути конкретними, образними, без зайвих другорядних уточнень. Мовлення учителя не повинно напружувати слух, втомлювати своєю гучністю чи монотонністю.

Потрібно пам'ятати, що погано сприймаються і втомлюють зір дрібні та нерозбірливі записи на дошці, нечітка та малих розмірів образна наочність, яку важко розглянути дітям зі своїх робочих місць.

2. Розвиток і корекція мислення. З метою корекції недоліків мисленнєвих процесів у школярів з порушеннями інтелекту вчителю потрібно пам'ятати про те, що такі діти не завжди правильно розуміють навчальний матеріал, тому слід ретельно підбирати історичні факти, враховувати їх кількість і в доступній формі повідомляти навчальний матеріал.

Розвитку та корекції мислення сприятимуть відповіді на проблемні запитання, розв'язання проблемних ситуацій і хронологічних завдань. Дуже корисно задавати дітям запитання типу «Чому...?», «Як ти вважаєш...?», «Знайди різницю...» та інші. Запитання потрібно будувати так, щоб вони сприяли самостійному пошуку відповідей дітьми на основі вже відомої їм інформації та наявних зв'язків. Для цього потрібно використовувати порівняння під час вивчення схожих історичних подій (наприклад, у 7-му класі це можуть бути порівняння діяльності князів Київської держави (Олега й Ігоря, Володимира Великого та Ярослава Мудрого і т. д.); знаходження різниці між католицькою та православною церквами (пізніше між уніатською та православною); у 8-му класі це порівняння запорозьких і реєстрових козаків, життя українців під владою Польщі та Московії; знаходження різниці між гайдамацьким рухом і рухом опришків); у 9-му класі – порівняння діяльності Української Центральної Ради і гетьмана Павла Скоропадського; життя українців у 20–40-х роках під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини тощо).

Сприятиме розвитку та корекції мислення у дітей означеної категорії видозміна запитань про той самий історичний факт чи явище. Наприклад, у 8-му класі під час закріплення вивченого матеріалу з теми «Архітектура та живопис козацької України» можна запропонувати учням такі запитання:

- з чого будували житла в козацькі часи?
- з якого будівельного матеріалу (цегли чи дерева) буде міцніший будинок?
- хто будував житла із цегли?
- хто будував житла з дерева?
- чому вони будували саме із цього матеріалу?

Потрібно відзначити, що інертність мислення у школярів заважає їм виокремлювати суттєві ознаки предметів і явищ, на основі яких діти роблять узагальнення. Цей факт значно ускладнює формування у них історичних уявлень і понять. Для подолання цієї проблеми потрібно чітко подавати новий матеріал, обов'язково його закріплювати, наголошувати на нових поняттях, з'ясовувати вже наявні знання у дітей і пов'язувати їх з новим навчальним матеріалом, використовувати ілюстрації, застосовувати навідні запитання тощо [7].

3. Розвиток і корекція уваги. Враховуючи нестійкий характер уваги в учнів із порушеннями інтелекту, учитель історії повинен проводити роботу з її корекції та розвитку. Формування інтересу до предмета, створення на уроці атмосфери доброзичливості сприятимуть підтримці уваги учнів на уроці.

Методисти рекомендують застосовувати такі прийоми з розвитку уваги:

- потрібно прибирати все зайве. І не лише з дошки чи вчительського столу, але й привчати дітей, щоб у них на робочих місцях не було нічого, щоб відволікало їх від виконання завдання;
- змінюйте види навчальної діяльності дітей на уроці;
- урізноманітніть джерела інформації (слово вчителя, перегляд відеорізка, прослуховування аудіоматеріалів тощо);
- використовуйте просодичну сторону мовлення: ритм, силу, тембр, мелодику, темп, логічний наголос, дикцію. Ці елементи забезпечують передачу й розуміння емоцій, дають змогу розрізнити смислові нюанси мови. Завдяки використанню просодики вчитель утримує увагу школярів. Варіювання темпу пояснення, висота та гучність голосу, спокійне тихеньке підведення до головної думки змусить учнів прислухатися й не дозволить пропустити важливу інформацію.

4. Розвиток і корекція уяви. Уява дитини розвивається поступово, з накопиченням нею певного досвіду. Усі образи уяви, якими б чудернацькими вони не були, засновані на тих уявленнях і враженнях, які дитина отримує в реальному житті. Потенціал уяви дітей з інтелектуальними порушеннями залежить від обсягу та різноманітності їх досвіду.

На уроках історії в учнів достатньо легко можуть сформуватися неправильні уявлення, адже багато предметів із минулих часів не використовуються в наш час і дітям доволі легко помилитися. Щоб цього не сталося, вчителю потрібно:

- давати точний опис об'єктів, учасників і перебіг історичних подій;
- поєднувати слово вчителя з використанням наочності;

– організовувати тематичні екскурсії до історичних, краєзнавчих, художніх музеїв, історичних місць, пам'яток історії та архітектури, пам'ятників тощо;

– долучати дітей до читання художньої літератури, публікацій періодичних видань на історичну тематику з подальшим коментуванням і бесідою;

– організовувати перегляд телевізійних, художніх, документальних фільмів (або їх уривків) на історичну тематику з подальшим коментуванням і бесідою;

– організовувати зустрічі з учасниками, свідками важливих історичних подій;

– створювати образи на основі словесного опису або неповного графічного зображення.

Перелічені заходи дадуть змогу школярам з інтелектуальними порушеннями накопичити нові зорові образи, уявлення та враження, на які вони в подальшому можуть спиратися.

5. Розвиток і корекція пам'яті. Перед учнями стоїть складне завдання запам'ятати та в потрібний час відтворити інформацію про подію, учасників, місце і час, де і коли вона відбулася. Більшість дітей із порушеннями інтелекту мають тенденцію до швидкого забування навчального матеріалу.

Для розвитку й корекції пам'яті в учнів з інтелектуальними порушеннями вчителю потрібно:

- під час пояснення уникати довгих і складних формувань, які засмічують пам'ять дітей;
- під час пояснення наголошувати на тому, що потрібно запам'ятати;
- під час пояснення вказувати учням, що саме потрібно записати;
- поєднувати слово вчителя з наочністю;
- під час пояснення використовувати просодичну сторону мовлення, емоційно розповідати новий матеріал;
- викладати матеріал за планом (план може бути записаний на дошці);
- записувати на дошці нові терміни, назви, імена історичних діячів, дати;
- проводити первинне закріплення вивченого матеріалу;
- багаторазово повертатися до раніше вивченого навчального матеріалу.

За даними П. Зінченка, вирішальне значення у функціонуванні і розвитку пам'яті має дія людини, тому краще залучати дітей до практичної діяльності на уроці історії [8];

– залучати учнів до самостійного складання плану тексту;

– організовувати відповіді учнів за планом, пам'яткою;

– задавати учням на уроку практичні індивідуальні завдання;

– задавати школярами домашні завдання.

6. Розвиток і корекція мовлення. У дитини з інтелектуальними порушеннями страждають усі її сторони: фонетична, лексична та граматична. У таких школярів до старших класів поступово збільшується пасивний та активний словник, проте зберігається значний дефі-

цит. Бідність словникового запасу в учнів і складність засвоєння ними історичних термінів потребує ретельної роботи на уроці над історичними поняттями, а саме:

- пояснення значення історичного поняття;
- багаторазове промовляння про себе та вголос;
- запам'ятовування;
- багаторазове використання вивченого поняття на різних етапах уроку;
- закріплення ігровими методами та прийомами;
- самостійне пояснення історичного поняття з опорою на словник.

На різних етапах уроку історії доречно проводити бесіди, під час яких формується активний історичний словник. Заздалегідь продумані питання дають змогу сконцентрувати увагу дітей на нових поняттях, встановлюють зворотний зв'язок у процесі засвоєння нового матеріалу, удосконалюють понятійний апарат з курсу. Ефективним прийомом є навідні запитання або запитання з незначною підказкою відповіді. Сприяє розвитку мовлення вимога вчителя відповідати повними поширеними реченнями. Також сприятиме складання (наскільки це можливо) та розгадування кросвордів, складання планів, обговорення прочитаного, пояснення виразів, прислів'їв і приказок (наприклад: «Козак із бідною, як риба з водою», «Краще смерть на полі, ніж життя в неволі», «Висипав хміль із міха, наробив ляхам лиха», «Не журися козаче, нехай ворог плаче»).

Важливо звертати увагу на мовлення вчителя, адже воно є взірцем для школярів. Доцільно вводити чітко відібраний мінімум нових слів та історичних термінів. Не бажано користуватися складними синтаксичними конструкціями. Темп мовлення потрібно міняти залежно від змісту матеріалу.

Слід розвивати й писемне мовлення учнів. Це пов'язане з тим, що на уроках історії діти ведуть записи, складають тестові таблиці, ведуть словникову роботу та виконують невеликі письмові роботи [9].

7. Розвиток і корекція емоційно-вольової сфери. Навчальний матеріал з історії має різноманітний зміст, здатний викликати відповідні емоційні переживання. Діти, вивчаючи минуле нашої Батьківщини, вчаться відчувати радість за перемоги предків та їхні успіхи в економіці й торгівлі, вчаться переживати біль за поразки, репресії, приниження та несправедливість.

За умови емоційного викладення навчального матеріалу з опорою на наочність в учнів виникає власне ставлення до історичних діячів та подій минулих часів, що свідчить не тільки про осмислення навчального матеріалу, а й емоційну реакцію на події минулого.

Як бачимо, уроки історії є важливим інструментом корекції та розвитку особистості дитини з порушеннями інтелектуального розвитку.

У процесі навчання історії реалізуються виховні завдання, серед яких найбільш важливими є формування в учнів національної самосвідомості, тобто усвідомлення дитиною себе як частинки національної спільноти й оцінювання себе як носія національних цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку українського народу. Уроки історії формують

у школярів сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають уявлення про минуле, сучасне й майбутнє нашої країни [10].

Діти з порушеннями інтелекту засвоюють культуру українців, ментальність нашого народу, яка проявляється у працьовитості, дисциплінованості, виваженості, дотриманні традиційних цінностей, релігійної та культурної толерантності.

Курс історії дає великі можливості для здійснення патріотичного виховання на прикладі героїчної боротьби українського народу за свободу та незалежність України в різні епохи.

Учням із порушеннями інтелекту потрібно акцентувати увагу на патріотизмі й моральності діячів визвольного руху, показувати витоки цього патріотизму. Так, символом патріотизму та жертвовності в боротьбі за незалежну Україну є подвиги захисників Русі від набігів кочівників (хозар, печенігів, половців, монголів), звитяги козаків у боротьбі з ворогами тогочасної України, героїв Крут, боротьба за волю України повстанців Холодного Яру, діяльність Української Повстанської Армії, спротив дисидентів тоталітарній системі тощо. Ці та інші теми є надзвичайно емоційними, хвилюючими і дають невичерпні можливості для розкриття такої людської якості, як самопожертва в ім'я нації та держави. Проголошення Акта незалежності України відкрило нову сторінку в історії України.

Історія України – це не тільки події, а й історичні постаті. На прикладах життя, діяльності й боротьби за державу українських князів, козацтва, видатних гетьманів Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Орлика; усього українського народу та його видатних представників – Т. Шевченка, І. Франка, М. Грушевського, С. Петлюри, А. Волошина, С. Бандери, В. Стуса, В. Симоненка, Л. Костенко та багатьох інших – учитель має продемонструвати національну гідність нашого народу, його прагнення мати власну державу.

Важливо звертати увагу на волелюбність українського народу, який за останні десятиріччя організував низку революцій («Революція на граніті», «Помаранчева революція», «Революція гідності»), які продемонстрували готовність молодого покоління відстоювати національні цінності, українську державність, орієнтацію на фундаментальні орієнтири світової цивілізації. Учитель у доступній формі повинен пояснити учням із порушеннями інтелекту, що завдяки базовим цивілізаційним цінностям вдалося розмежувати світ диктаторських цінностей євразійства і загальнолюдських цінностей Європи.

Вчителю потрібно акцентувати увагу на тому, що патріотизм в нинішній час проявляється не лише в лавах Сил оборони України із зовнішнім ворогом, не тільки в надзвичайних ситуаціях, але є звичайним станом повсякденного життя кожної людини [11].

Матеріали шкільного курсу історії висвітлюють постійну взаємодію українців з іншими народами. На всіх етапах становлення український народ демонстрував прагнення жити вільно й незалежно, у мирі та злагоді з іншими народами. Учителю потрібно виховувати

у дітей із порушеннями інтелекту поважне ставлення до представників різних національностей, формувати прагнення жити в дружбі та злагоді, поважати звичаї та традиції різних народів, ознайомлюватися з їхньою культурою, проявляти толерантність і повагу до представників інших народів, націй, етносів і рас.

На уроках історії відбувається виховання громадянської свідомості, гідності та честі в гармонійному поєднанні національних і загальнолюдських цінностей, утвердження ідеалів гуманізму, демократії, добра та справедливості. Учитель має домогтися усвідомлення учнями спільності інтересів усіх етносів українського народу в розбудові України, формуванні міжнаціональної толерантності, необхідності розвитку духовної, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури тощо.

Виховання громадянської свідомості в учнів з порушеннями інтелекту є складним завданням, яке повинно здійснюватися протягом усього періоду вивчення історії, у тісному взаємозв'язку з позакласною роботою. Саме плідна комплексна робота сприятиме вихованню в осіб означеної категорії соціальної активності, почуття відповідальності за власні дії.

Шкільний курс історії має великий потенціал щодо морального виховання учнів з інтелектуальними порушеннями. На основі навчального матеріалу вчитель повинен виховувати мужність, чесність, гідність, співчуття, милосердя, доброту, чутливість тощо.

Важливо прищеплювати дітям, розвивати й коригувати в них моральні почуття, переконання та потреби поводити себе відповідно до моральних норм, які діють у суспільстві; прищеплювати духовну культуру українського народу.

Основною метою морально виховання на уроках історії є формування високих моральних якостей особистості, її потреб, почуттів, навичок поведінки.

Одним із завдань шкільного курсу історії для дітей із порушеннями інтелекту є естетичне виховання. Школярі знайомляться з культурою України різних періодів, а саме з усною народною творчістю, театром, музикою, архітектурою та живописом. Учитель знайомить учнів з основними естетичними категоріями («прекрасне» і «потворне», «трагічне» і «комічне») та поняттями (симетрія, пропорційність, гармонія, форма, ритм), формує у них уміння бачити красиве і потворне в мистецтві, природі, житті, людині; вчить дітей давати оцінку з урахуванням естетичних смаків.

Розвитку естетики в дітей зазначеної категорії сприятиме активне використання на уроках історії засобів наочності, використання екскурсій до художніх музеїв, пам'яток архітектури і пам'яників; знайомство з традиціями та звичаями українців тощо.

Актуальним залишається проблема трудового виховання учнів із порушеннями інтелекту на уроках історії. Учитель на історичних прикладах повинен прищеплювати в дітей повагу до людей праці та результатів їх трудової діяльності, виховувати сумління та відповідальне ставлення до праці, розуміння учнями необхідності праці та готовності працювати.

Висновки. Отже, реалізація навчальних, корекційно-розвиткових і виховних завдань курсу історії забезпечує формування в учнів з інтелектуальними порушеннями власного світогляду на суспільно-історичні події минулого та сьогодення, сприяє корекції пізнавальних процесів, мовлення й емоційно-вольової сфери, виховує важливі риси та якості, що дає змогу таким особам успішно соціалізуватися й інтегруватися в суспільство.

Література:

1. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <http://surl.li/hzzp> (дата звернення: 12.11.2023).
2. Косенко Ю. М. Історія України. 7 клас: підручник для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Чернівці : Букрек, 2016. 280 с.
3. Косенко Ю. М. Історія України: підручник для 8 класу спеціальних закладів загальної середньої освіти (F 70). Чернівці : Букрек, 2017. 304 с.
4. Косенко Ю. М. Історія України: підручник для 9 класу спеціальних закладів загальної середньої освіти (F 70). Чернівці : Букрек, 2018. 304 с.
5. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
6. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2008. 204 с.
7. Косенко Ю. М. Становлення та розвиток спеціальної методики навчання історії (друга половина XIX – початок XXI століть) : монографія. Чернівці : Букрек, 2016. 216 с.
8. Психологічні особливості розвитку пам'яті школярів на уроках історії. URL: <http://surl.li/girxp> (дата звернення: 10.11.2023).
9. Гіренко Н. А., Гришин Ю. А., Липа В. О. Методика викладання історії в допоміжній школі : методичні рекомендації. Слов'янськ, 2010. 150 с.
10. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. Київ : Беркут, 2000. 63 с.
11. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання на уроках історії. URL: <http://surl.li/gjevс> (дата звернення: 14.11.2023).

References:

1. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [State standard of basic secondary education]. URL: <http://surl.li/hzzp> [in Ukrainian].

2. Kosenko, Yu. (2016). Istoriiia Ukrainy. 7 klas: pidruchnyk dlia spetsialnykh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv dlia rozumovo vidstalykh ditei [History of Ukraine. 7th grade: a textbook for special general educational institutions for mentally retarded children]. Chernivtsi: Bukrek, 280 p. [in Ukrainian].
3. Kosenko, Yu. (2017). Istoriiia Ukrainy: pidruchnyk dlia 8 klasu spetsialnykh zakladiv zahalnoi serednoi osvity (F 70) [History of Ukraine: a textbook for the 8th grade of special institutions of general secondary education (F 70)]. Chernivtsi: Bukrek, 304 p. [in Ukrainian].
4. Kosenko, Yu. (2018). Istoriiia Ukrainy: pidruchnyk dlia 9 klasu spetsialnykh zakladiv zahalnoi serednoi osvity (F 70) [History of Ukraine: a textbook for the 9th grade of special institutions of general secondary education (F 70)]. Chernivtsi: Bukrek, 304 p. [in Ukrainian].
5. Pometun, O., Freiman, H. (2006). Metodyka navchannia istorii v shkoli [Methods of teaching history at school]. Kyiv: Heneza, 328 p. [in Ukrainian].
6. Myronova, S. (2008). Olihofrenopedahohika. Kompaktnyi navchalnyi kurs: navchalnyi posibnyk [Oligophrenopedagogy. A compact training course: a study guide]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi derzhavnyi universytet, redaktsiino-vydavnychi viddil, 204 p. [in Ukrainian].
7. Kosenko, Yu. (2016). Stanovlennia ta rozvytok spetsialnoi metodyky navchannia istorii (druha polovyna XIX – pochatok XXI stolit): monohrafiia [The formation and development of a special method of teaching history (the second half of the 19th - the beginning of the 21st centuries): monograph]. Chernivtsi: Bukrek, 216 p. [in Ukrainian].
8. Psykholohichni osoblyvosti rozvytku pamiaty shkolariv na urokakh istorii [Psychological features of memory development of schoolchildren in history lessons]. URL: <http://surl.li/girxp> [in Ukrainian].
9. Hirenko, N., Hryshyn, Yu., Lypa, V. (2010). Metodyka vykladannia istorii v dopomizhnii shkoli: metodychni rekomendatsii [Methodology of teaching history in an auxiliary school: methodical recommendations]. Sloviansk. 150 p. [in Ukrainian].
10. Boryshevskyi, M. (2000). Natsionalna samosvidomist u hromadianskomu stanovlenni osobystosti [National self-awareness in the civic formation of an individual]. Kyiv: Berkut. 63 p. [in Ukrainian].
11. Metodychni rekomendatsii shchodo natsionalno-patriotychnoho vykhovannia na urokakh istorii [Methodical recommendations for national-patriotic education in history lessons]. URL: <http://surl.li/gjevc> [in Ukrainian].

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ В РОБОТІ З ДІТЬМИ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Куренкова Анна Володимирівна,
доктор філософії зі спеціальної освіти,
старший викладач кафедри дошкільної освіти
Криворізького державного педагогічного університету
ORCID ID: 0000-0001-9131-933X
Scopus Author ID: 57220202269

У статті обґрунтовано важливий аспект логопедичної практики, а саме роль сучасних цифрових технологій у візуалізації та корекційно-логопедичній роботі з дітьми, які мають тяжкі порушення мовлення (ТПМ). Стаття присвячена аналізу особливостей застосування методів візуалізації та інфографіки в роботі логопеда з метою покращення комунікаційних навичок і розвитку мовлення в цільовій аудиторії.

Розглянуто сутність понять «візуалізація» і «інфографіка», описуються можливості використання комп'ютерних програм і додатків для створення візуальних матеріалів, які є важливими засобами в роботі логопедів. Важливо відзначити, що використання візуалізації дає змогу створити наочний і зрозумілий для дітей матеріал, сприяючи покращенню їхнього розуміння та сприйняття інформації.

Надано аналіз різних програм спрямованості та додатків, які можна успішно використовувати в логопедичній роботі з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення. До таких програм і додатків належать TalkLink AAC, Boardmaker, Speech Blubs, Proloquo2Go, Speechy, TouchChat та інші, які дають змогу створювати індивідуалізовані матеріали для кожної дитини з ТПМ.

Зазначено, що такі програми та додатки сприяють розвитку різних навичок, зокрема розвитку словникового запасу, формуванню речень, артикуляції, читанню та письму. Програми та додатки надають логопедам інструменти для створення ефективних корекційних програм, які враховують потреби та можливості кожної дитини з тяжкими порушеннями мовлення.

Автор виділяє онлайн- та офлайн-сервіси для створення логопедичної інфографіки, як-от PowerPoint, ActivInspire, Infogram, Piktochart.com, Prezi.com, Datawrapper.de, які допомагають логопедам створювати наочний та інформативний матеріал для навчання та розвитку мовлення у дітей з тяжкими порушеннями мовлення.

У статті вказано на важливість інтеграції цифрової візуалізації та інфографіки в практику логопедів як ефективного засобу поліпшення якості логопедичної роботи та досягнення успішних результатів у корекції тяжких порушень мовлення у дітей.

Ключові слова: візуалізація, інфографіка, діти з ТПМ, тяжкі порушення мовлення, комп'ютерні програми, додатки.

Kurienkova Anna. Use of visualization methods in work with children with severe speech disorders

The article substantiates an important aspect of speech therapy practice, namely the role of modern digital technologies in visualization and corrective speech therapy work with children who have severe speech disorders (SSD). The article is devoted to analyzing the features of using visualization and infographic methods in a speech therapist's work in order to improve communication skills and speech development in the target audience.

The essence of the concepts of "visualization" and "infographic" is considered, the possibilities of using computer programs and applications to create visual materials that are important tools in the work of speech therapists are described. It is important to note that the use of visualization allows creating visual and understandable materials for children, helping to improve their understanding and perception of information.

An analysis of various purpose-oriented programs and applications that can be successfully used in speech therapy work with children who have severe speech disorders is provided. Such programs and applications include TalkLink AAC, Boardmaker, Speech Blubs, Proloquo2Go, Speechy, TouchChat, and others that allow creating individualized materials for each child with SSD.

It is noted that such programs and applications contribute to the development of various skills, including vocabulary development, sentence formation, articulation, reading and writing. The programs and applications provide speech therapists with tools to create effective correctional programs that take into account the needs and capabilities of each child with severe speech disorders.

The author highlights online and offline services for creating speech therapy infographics, such as PowerPoint, ActivInspire, Infogram, Piktochart.com, Prezi.com, Datawrapper.de, which help speech therapists create visual and informative materials for teaching and developing speech in children with severe speech disorders.

The article points out the importance of integrating digital visualization and infographics into the practice of speech therapists as an effective means of improving the quality of speech therapy work and achieving successful results in the correction of severe speech disorders in children.

Key words: visualization, infographics, children with SSD, severe speech impairment, computer programs, applications.

Вступ. Впровадження комп'ютерних технологій сьогодні є новою сходинкою в освітньому процесі. Учителі-логопеди освітніх закладів активно залучилися до процесу широкого використання інформаційних комп'ютерних технологій у своїй практиці.

Використання комп'ютера в логопедичній роботі дає змогу займатися з кількома дітьми одночасно, використовуючи разом із тим індивідуальний підхід у вигляді варіативності завдань, сприяє активізації мимовільної уваги, підвищенню мотивації до

навчання, розширенню можливостей роботи з наочним матеріалом [2].

Аналіз актуальних досліджень. Питанню використання наочних матеріалів присвячені дослідження О. Білер, В. Бутенко, Л. Білоусової, Т. Галицької-Дідух, І. Ліпчевської, С. Литвинової, О. Соколюк, Н. Хміль, В. Цяньці та ін.

Проблема використання комп'ютерних програм висвітлена в роботах А. Бирченко, А. Карнаухової, О. Леонтєвої, І. Розенквіт та ін.

Питанню візуалізації на теренах загальної педагогіки присвячені роботи Д. Безуглого, Л. Білоусової, Н. Білошапки, М. Друшляк, Н. Житеньової, В. Імбер, І. Ліпчевської, Н. Ляшової, О. Семеніхіної та ін.

У межах спеціальної освіти питання візуалізації вивчали М. Дергач, Г. Гончар, А. Куренкова, Т. Коломоєць, К. Островська, Ю. Сіденко, Т. Скрипник, В. Павлюх та ін.

З метою оптимізації процесу розвитку пізнавальної діяльності та мовлення дошкільнят логопед використовує навчальні комп'ютерні програми, що надають реальні можливості для якісного, індивідуального навчання дітей з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Це позитивно позначається на мотивації дітей, результативності та прискорює процес корекції мовлення.

Одним з основних джерел інформації для мозку є візуальне сприйняття інформації. Людському мозку легше сприймати поданий матеріал у вигляді картинок. Отже, з'являється потреба в нових методах візуалізації інформації для людей.

Мета статті. Проведений аналіз засвідчив недостатню кількість досліджень, присвячених цифровій візуалізації в роботі з дітьми з особливим освітніми потребами, а саме з тяжкими порушеннями мовлення. Саме це і спонукало нас до наукового пошуку в межах теми нашої статті.

Виклад основного матеріалу. У корекційно-логопедичній роботі застосовуються різноманітні способи, методи, прийоми, техніки. Усі вони, безумовно, сприяють профілактиці та корекції порушень мовлення в дітей. Найпоширенішим у педагогічному процесі є метод наочного навчання.

Під наочними методами навчання розуміють такі, за яких засвоєння навчального матеріалу перебуває в істотній залежності від наочного посібника і технічних засобів, що застосовуються в процесі навчання. У педагогіці цей метод належить до найдавніших засобів навчання, але навіть зараз, у сучасній освіті, він не втрачає своєї актуальності [1]. Зокрема, у роботі вчителя-логопеда знаходить своє застосування технологія візуалізації навчальної інформації.

Візуалізація – це наочний спосіб подання будь-якої інформації, яка краще засвоюється дітьми, якщо є опора на зоровий образ [3].

Розвиток сучасного суспільства диктує особливі умови організації дошкільної освіти, інтенсивне впровадження інновацій, нових технологій і методів роботи з дітьми. Існує велике розмаїття традиційних способів візуалізації заняття: схеми, таблиці, малюнки, фрагменти кінофільмів, інфографіка тощо [5].

Сучасні цифрові програми та додатки також можуть бути важливим інструментом у логопедичній роботі з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення, допомагаючи створювати індивідуалізовані візуалізаційні матеріали для кращого сприйняття та розвитку комунікаційних навичок дітей [3].

У табл. 1 наведено аналіз деяких програм і додатків, які можна використовувати для візуалізації в логопедичній роботі з дітьми з ТПМ та налаштувати під індивідуальні потреби дитини.

Таблиця 1

Аналіз спрямованості програм та додатків, які можна використовувати для візуалізації в логопедичній роботі з дітьми з ТПМ

	Назва	Спрямованість
Програми	TalkLink AAC	підтримка комунікації, використовує візуальні символи для обміну інформацією
	PECS Express	допомагає дітям з ТПМ навчитися використовувати систему спілкування PECS, містить набори зображень, які можна використовувати для обміну інформацією
	Boardmaker	дає змогу створювати набори зображень та використовувати їх для спілкування
	Speech Blubs	допомагає дітям з ТПМ навчитися говорити, має набори зображень і звукових файлів, які можна використовувати для навчання дітей новим словам і фразам
	Proloquo2Go	підтримка комунікації, яка використовує візуальні символи і голосовий синтез для обміну інформацією
	Lingurama	навчання мовам, використання візуальних символів для представлення слів і фраз
Додатки	AAC Chat	додаток для соціальних мереж, який дає змогу дітям з ТПМ спілкуватися з іншими людьми за допомогою візуальних символів
	Speech Banana	допомагає дітям з ТПМ навчитися говорити, містить набори зображень і звукових файлів, які можна використовувати для навчання дітей новим словам і фразам
	TalkieToys	використовує візуальні символи для представлення слів і фраз
	My Talking Tom	дає змогу дітям з ТПМ спілкуватися з віртуальним персонажем за допомогою візуальних символів
	Seeing Stars	використовує візуальні символи для представлення різних мовних навичок, навчання дітей основам мови та для розвитку розуміння мови
	Speechy	використовує голосовий синтез для надання дитині з ТПМ можливості говорити, розвиває комунікативні навички, підвищує самооцінку дитини
	TouchChat	дає змогу дітям з ТПМ спілкуватися за допомогою візуальних символів, використовується для розвитку комунікативних навичок і для підвищення соціальної взаємодії дитини

Ці програми та додатки можуть допомогти дітям з ТПМ у навчанні таких навичок, як:

- розвиток словникового запасу;
- формування речень;
- розвиток артикуляції;
- розвиток читання та письма.

Використання візуальної підтримки може бути особливо корисним для дітей з ТПМ, які мають труднощі з розумінням абстрактних понять або з комунікацією за допомогою мови. Візуальні символи можуть допомогти дітям краще зрозуміти, що від них вимагається, і зробити процес навчання більш цікавим і захоплюючим.

Одним із сучасних і маловивчених способів візуалізації в логопедичній роботі з дітьми з ТПМ є інфографіка.

Інфографіка – це технологія подання інформації у вигляді візуальних образів [9]. Може здатися, що вона виникла нещодавно з розвитком інформаційних технологій, але це не так. Інфографіка існувала завжди. Її прояви можемо знайти в різних епохах. Так, наприклад, первісні люди вірили, що наскельні малюнки допоможуть їм під час полювання або захистять від злих сил. Така елементарна інфографіка допомогла зберегти інформацію для майбутніх поколінь.

Інфографіка поряд із наочною, ілюстративною функцією виконує ще й пізнавальну, слугує інструментом пізнання. Вона дає змогу формувати в дітей дошкільного віку цілісне уявлення про предмети, явища. За її допомогою можна продемонструвати співвідношення частин або різних предметів, показати причинно-наслідкові зв'язки [4].

Використання інфографіки під час розглядання предметів, явищ, процесів з різних позицій сприяє тому, що діти вчаться виокремлювати головне та другорядне. Це допомагає формуванню передумов креативного мислення.

Застосування інфографіки в дитячому садку не представляє ніякої складності, вихователь її легко може вивести за допомогою проектора на дошку або роздрукувати. Можна використовувати як під час роботи з усією групою (на інтерактивній дошці, демонстраційному екрані), так і індивідуально з окремою дитиною (роздруковані аркуші завдань). Яскраві картинки швидше привертають увагу дітей дошкільного віку.

Використання методу інфографіки допомагає організувати цікаве логопедичне заняття, а також підвищити рівень мотивації дошкільнят до виконання конкретних завдань. За допомогою інфографіки, наприклад, один графічний малюнок можна легко відобразити у велику розповідь. Цей унікальний підхід до подання інформації може швидше привернути увагу дітей і сприяти

роздуму, складанню розповідей і швидкому запам'ятовуванню дидактичного матеріалу.

Для створення інфографіки використовуються різні комп'ютерні програми (робота офлайн) і сервіси (робота онлайн), але найпопулярніші та найпростіші у використанні:

- PowerPoint;
- ActivInspire;
- Infogr.am;
- Piktochart.com;
- Prezi.com;
- Datawrapper.de.

У корекційно-логопедичній роботі найбільш затребувана техніка інфографіки – мнемо, що сприяє швидкому запам'ятовуванню інформації та відтворенню шляхом утворення асоціацій.

Використання мнемотехніки для заучування віршів і розвитку зв'язного мовлення за опорними картинками та схемами. Сучасні інформаційно-комунікативні технології допомагають удосконалити цей напрям роботи та сприяють створенню інтерактивних плакатів. Із застосуванням цього виду мнемотехніки (квадрати, доріжки, таблиці) та за допомогою комп'ютерної програми чи сервісу можемо створити зручний дидактичний посібник, причому абсолютно безкоштовно [6].

Застосування інтерактивної інфографіки активізує дошкільнят, збуджує їхню увагу та робить заняття цікавішим. Інфографіка поряд із наочною, ілюстративною функцією виконує ще й пізнавальну, слугує інструментом пізнання. Корекційний процес проходить захопливо, видовишно, у формі гри, що особливо важливо для дітей із порушеннями мовлення, оскільки для них характерна швидка стомлюваність.

Інтерактивні мнемоматеріали дуже яскраві й естетично оформлені, а інтерактивність переходів або подачі інфографіки підвищує мотивацію дітей до навчання.

Висновки. Отже, впровадження інформаційних технологій (програмних і мультимедійних засобів, кіно, аудіо- та відеозасобів, комп'ютерів, телекомунікаційних мереж) дає змогу перейти до діяльнісного способу корекційної роботи. Позитивний результат від використання інформаційних комп'ютерних технологій можливий тільки у взаємодії дитини, педагога і комп'ютера.

Переваги інформаційно-комунікаційних технологій полягають у тому, що запропонована інформація надається в наочній і привабливій формі, це сприяє тому, що в дітей зростає мотивація та інтерес до занять. Процес запам'ятовування інформації прискорюється і стає осмисленим і довготривалим. Також значно скорочується час на формування мовленнєвих навичок.

Література:

1. Білоусова Л. І., Житеньова Н. В. Хмарні сервіси як ефективний інструмент візуалізації. *New computer technology*. 2019. Т. 17. С. 25–30.
2. Гончар Г. Д. Візуальні стратегії у логопедичній роботі з формування мовлення дітей з розладами аутичного спектра. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2017. № 1 (3). С. 12–17.
3. Дергач М. А. Використання візуалізації в роботі з дітьми із особливими освітніми потребами. *Спеціальна освіта та соціальна інклюзія: виклики XXI століття*: І Всеукр. науково-практ. конф., м. Запоріжжя, 25 листопада 2021 р. С. 7–8.

4. Жукова К. Використання інфографіки на уроках математики у початковій школі. *Математичні методи, моделі та інформаційні технології у науці, освіті, економіці, виробництві*: II Всеукр. науково-практ. інтернет-конф. з проблем вищої освіти і науки, м. Маріуполь, 29 квітня 2020 р. С. 20–22.
5. Карнаухова А. В. Цифрова візуалізація сторітелінгу як метод формування комунікативної компетентності майбутніх вихователів. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2021. № 35 (1). С. 78–82.
6. Куренкова А. В. Інноваційні технології мовленнєвого розвитку дітей з ЗНМ в роботі вчителя-логопеда. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 62. Том 2. С. 248–254. http://www.apfn-journal.in.ua/archive/62_2023/part_2/62-2_2023.pdf#page=248.
7. Майк Роде. Скетчноутинг. Посібник з візуалізації ідей; пер. з англ. Ганни Литвиненко. – 2-ге вид. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2018. – 224 с.
8. Павлюх В. Скаффолдинг як стратегія підтримки учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії. С. 335–340. URL: https://znaishov.com/FR/15708/mv_58-335-341.pdf (дата звернення: 04.11.2023).
9. Розенквіт І. А. Використання інформаційної графіки та ІКТ для розвитку дослідницьких і творчих здібностей, критичного мислення учнів на уроках зарубіжної літератури: XI Міжнар. фестиваль педаг. інновацій (м. Черкаси, 26–27 вересня 2019 року). Черкаси : КНЗ «ЧОПОПП ЧОР», 2019. Том 2. С. 193–195.
10. Хміль Н. А., Галицька-Дідух Т. В., Цяньці В. Використання віртуальної та доповненої реальності в українській освіті. *Академічні візії*. 2023. № 22. <https://zenodo.org/records/8251886>.

References:

1. Bilousova, L. I., Zhytienova, N. V. (2019). Khmarni servisy yak efektyvnyi instrument vizualizatsii. [Cloud services as an effective visualization tool]. *New computer technology*. Т. 17. P. 25–30 [in Ukrainian].
2. Honchar, H. D. (2017). Vizualni stratehii u lohopedychnii roboti z formuvannia movlennia ditei z rozladamy autychnoho spectra [Visual strategies in speech therapy work on the formation of speech of children with autism spectrum disorders]. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical Sciences*. № 1 (3). P. 12–17 [in Ukrainian].
3. Derhach, M. A. (2021). Vykorystannia vizualizatsii v roboti z ditmy iz osoblyvymy osvitynymi potrebamy [The use of visualization in working with children with special educational needs]. *Special education and social inclusion: challenges of the XXI century: I All-Ukrainian scientific and practical conference, Zaporizhzhia, November 25*. P. 7–8 [in Ukrainian].
4. Zhukova, K. (2020). Vykorystannia infografiky na urokakh matematyky u pochatkovii shkoli. [Using infographics in primary school mathematics lessons]. *Mathematical methods, models and information technologies in science, education, economics, production: II All-Ukrainian scientific and practical Internet conference on the problems of higher education and science, Mariupol, April 29*. P. 20–22 [in Ukrainian].
5. Karnaukhova, A. V. (2021). Tsyfrova vizualizatsiia storitelinhu yak metod formuvannia komunikativnoi kompetentnosti maibutnykh vykhovateliv. [Digital visualization of storytelling as a method of forming the communicative competence of future teachers]. *Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy*. № 35 (1). P. 78–82 [in Ukrainian].
6. Kurienkova, A. V. (2023). Innovatsiini tekhnologii movlennievoho rozvytku ditei z ZNM v roboti vchytelia-lohopeda [Innovative technologies of speech development of children with SEN in the work of a speech therapist]. *Topical issues of the humanities. Issue 62. Vol. 2*. P. 248–254. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/62_2023/part_2/62-2_2023.pdf#page=248 [in Ukrainian].
7. Rode, Maik (2018). Sketchnoutynh. Posibnyk z vizualizatsii idei [Sketchbook. A guide to visualizing ideas]; translated from English by Hanna Lytvynenko. 2nd ed: Book Club Family Leisure Club”. 224 p. [in Ukrainian].
8. Pavliukh, V. Skaffoldynh yak stratehiia pidtrymky uchniv z osoblyvymy osvitynymi potrebamy v umovakh inkluzi. [Scaffolding as a strategy to support students with special educational needs in inclusive settings]. P. 335–340. URL: https://znaishov.com/FR/15708/mv_58-335-341.pdf (accessed on 04.11.2023) [in Ukrainian].
9. Rozenkvit, I. A. (2019). Vykorystannia informatsiinoi grafiky ta IKT dlia rozvytku doslidnytskykh i tvorchykh zdibnostei, krytychnoho myslennia uchniv na urokakh zarubizhnoi literatury [The use of information graphics and ICT for the development of research and creative abilities, critical thinking of students in foreign literature lessons]: XI International Festival of Pedagogical Innovations (Cherkasy, September 26–27, 2019). Cherkasy: CHOPOPP CHOR. Volume 2. P. 193–195 [in Ukrainian].
10. Khmil, N. A., Halytska-Didukh, T. V., Tsiansi, V. (2023). Vykorystannia virtualnoi ta dopovnenoї realnosti v ukrainskii osviti [The use of virtual and augmented reality in Ukrainian education]. *Academic visions*. 2023. № 22. URL: <https://zenodo.org/records/8251886> [in Ukrainian].

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В НАВЧАННІ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Миронова Світлана Петрівна,

доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ORCID ID: 0000-0002-9418-9128

Researcher ID: ABB-8844-2021

Штучний інтелект (далі – ШІ) доволі стрімко увійшов в усі галузі нашого життя, у тому числі науку й освіту. Актуальність проблеми вимагає відповідних наукових пошуків щодо шляхів та можливостей використання ChatGPT-застосунків в освітньому процесі. У статті висвітлюються результати дослідження з визначення можливостей, проблем, недоліків використання застосунку ChatGPT у навчанні дітей з інтелектуальними порушеннями (далі – дітей з ІП). Методами дослідження були: аналіз літературних джерел, опитування корекційних педагогів, бесіда із ШІ.

Попри дискусії вчені й практики висловлюються на користь використання ШІ в освіті з чітким визначенням його ролі як віртуального помічника педагога. Дослідники цієї проблеми зауважують, що і вчителі, і діти мають бути підготовленими до взаємодії із ChatGPT. Опитування фахівців засвідчило, що вони не проти використання ChatGPT-застосунків в освітній практиці, проте більшість із них скептично ставляться до самостійної роботи з ними учнів з ІП. Також вчителі вважають, що і вони, і учні є недостатньо обізнаними в питаннях взаємодії із ШІ.

Визначено, що ШІ можна використовувати для: індивідуалізації навчальних програм, адаптації та модифікації завдань, візуалізації навчального процесу, надання додаткової інформації, підтримки сформованих навичок, моніторингу результативності навчання, розвитку комунікативних навичок і навичок критичного мислення. До проблем використання ШІ належать: відсутність адаптації до індивідуальних потреб дитини, неспроможність врахувати специфічні особливості дітей з ІП, відсутність взаємодії з дітьми, їхнього емоційного сприйняття та згучкості, неточність і неактуальність відповідей, неготовність вчителів до використання ШІ, відсутність у дітей навичок роботи із ChatGPT-застосунками. ШІ не замінить реального вчителя. Його використання повинно супроводжуватися підтримкою та супроводом корекційних педагогів, що є компетентними в психофізичних особливостях дітей з ІП, знають специфіку методів навчання та засобів корекції.

Ключові слова: штучний інтелект, ChatGPT-застосунки, навчання дітей з інтелектуальними порушеннями, корекційні педагоги.

Myronova Svitlana. Use of artificial intelligence in education of children with intellectual disabilities

Artificial intelligence (hereinafter – AI) has rapidly entered all areas of our life, including science and education. The relevance of the problem requires relevant scientific research on the ways and possibilities of using ChatGPT-applications in the educational process. The article highlights the results of research on the identification of opportunities, problems, and shortcomings of using the ChatGPT application in the education of children with intellectual disabilities (hereinafter – children with ID). Research methods were: analysis of literary sources, survey of correctional teachers and conversation with AI.

Despite the debate, scientists and practitioners speak in favor of using AI in education with a clear definition of its role as a virtual teacher's assistant. Researchers of this problem note that both teachers and children should be prepared to interact with ChatGPT. The survey of specialists proved that they are not against the use of ChatGPT applications in educational practice, but most of them are skeptical about independent work with them by students with ID. Also, teachers believe that both they and students are not sufficiently knowledgeable about interaction with AI.

It was determined that AI can be used for: individualization of educational programs, adaptation and modification of tasks, visualization of the educational process, provision of additional information, support of formed skills, monitoring of learning effectiveness, development of communication skills and critical thinking skills. The problems of using AI include: lack of adaptation to the individual needs of the child, inability to take into account the specific characteristics of children with ID, lack of interaction with children, their emotional perception and flexibility, inaccuracy and irrelevance of answers, unpreparedness of teachers to use AI, children's lack of skills to work with ChatGPT- applications. AI will not replace a real teacher. Its use should be accompanied by the support and accompaniment of correctional teachers who are competent in the psychophysical characteristics of children with ID, know the specifics of teaching methods and means of correction.

Key words: Artificial Intelligence, ChatGPT- applications, education of children with intellectual disabilities, correctional teachers.

Вступ. Штучний інтелект доволі стрімко увійшов в усі галузі нашого життя, у тому числі науку й освіту. З огляду на це в організації навчальної діяльності дітей, виховної роботи з ними потрібно враховувати його наявність і не розглядати, як загрозу, а навпаки – визначити шляхи можливого використання. Проблема є актуальною як для загальної, так і для спеціальної освіти.

У літературних джерелах є низка тлумачень поняття «штучний інтелект», наприклад: «здатність інженерної системи обробляти, застосовувати і вдосконалювати здобуті знання та вміння», «програмне забезпечення, яке здатне самонавчатися», інноваційна платформа, цифрова технологія, комп'ютерна програма та ін. [3; 4; 5]. Штучним інтелектом (далі – ШІ) швидко почали

користуватися в практиці студенти й інші споживачі освітніх послуг [4]. Наприклад, М. Мар'єнко зазначає, що ШІ можна використовувати як віртуального помічника вчителя в освітньому процесі, як асистента «для створення персоналізованого навчального середовища» [2].

Окремі науковці й практики сприймають ChatGPT-застосунки як загрозу, ризики для освіти, втім більшість освітян налаштовані на встановлення ролі ШІ в освітньому процесі з метою доцільності його використання [1; 4; 6].

Метою нашого наукового пошуку є визначення можливостей, проблем та недоліків використання штучного інтелекту, зокрема застосунку ChatGPT, у навчанні дітей з інтелектуальними порушеннями (далі – дітей з ІП).

Матеріали та методи.

Методами реалізації мети були:

– аналіз джерел із досліджуваної проблеми. Зокрема, вивчали публікації, у яких описано досвід використання ШІ в освітньому процесі;

– анкетування. Нами була запропонована Google-form для вивчення ставлення корекційних педагогів до використання ChatGPT в навчанні дітей з ІП;

– бесіди з корекційними педагогами в закладах освіти задля з'ясування розуміння ними можливостей і труднощів використання ChatGPT-застосунків у професійній діяльності;

– бесіда із ChatGPT щодо визначення ним своєї ролі у навчанні дітей з ІП.

Результати дослідження. Аналіз джерел засвідчив, що попри дискусії вчені й практики висловлюються на користь використання ШІ у навчанні з чітким визначенням його ролі як віртуального помічника педагога [2; 3; 4; 5; 6]. Дослідники цієї проблеми зауважують, що і вчителі, і діти мають бути підготовленими до взаємодії із ChatGPT [1; 3].

Вивчення ставлення корекційних педагогів до використання ChatGPT у навчанні дітей з ІП здійснювали за допомогою опитування Google-form і бесіди. В опитуванні взяли участь 84 особи: вчителі закладів загальної середньої освіти, науково-педагогічні працівники.

53,6% респондентів вважають, що ChatGPT доцільно використовувати в навчанні дітей з ІП. 21,4% – не підтримують використання застосунку; 25% – не визначились. На думку 33,3% опитаних, учні з ІП не зможуть самостійно користуватися ШІ для виконання навчальних завдань; 35,7% – важко визначитися з відповіддю; 25% думають, що дітям з ІП це доступно.

В анкеті та під час бесіди ми просили корекційних педагогів висловити свої міркування щодо можливої ролі ChatGPT у навчанні дітей з ІП (можна було давати кілька відповідей). 57,1% респондентів вважають, що цей застосунок може бути віртуальним помічником дитини. Цей показник суперечить відповідям щодо самостійного користування учнями з ІП штучного інтелекту. Вочевидь більшість педагогів не зовсім чітко розуміють функції ChatGPT-застосунків і їх призначення. 53,6% визначили застосунок як віртуального помічника вчителя. 35,7% вважають, що ChatGPT може

виконувати функцію довідника, 7,1% – співрозмовника дитини. 3,7% міркують, що ШІ може бути повноцінним партнером вчителя. Лише кілька педагогів (0,5%) вказали, що роль ШІ залежатиме від цілей навчання, рівня інтелектуального розвитку дітей. Учителі висловлювали побоювання щодо відсутності свідомого користування ChatGPT учнями з ІП, їхнім некритичним ставленням до можливих помилок у відповідях застосунку. Педагоги називали такі можливі труднощі: низький рівень своєї готовності до роботи із ШІ; відсутність на уроку відповідного технічного обладнання; відсутність у учнів з ІП навичок користування застосунками.

Для того щоб перевірити, як ChatGPT сам визначає можливості та труднощі у його використанні в освітньому процесі для дітей з ІП, ми поспілкувалися з ним. Було запропоновано відповісти, зокрема, на такі запитання:

1. Як можна використовувати ШІ у навчанні дітей з ІП?

2. Які проблеми можуть виникати при використанні ШІ у навчанні дітей з ІП?

3. Визнач свою роль у навчанні учнів з ІП.

4. Які психофізичні особливості треба враховувати під час навчання дітей з ІП?

5. Які корекційні цілі треба реалізувати під час навчання дітей з ІП?

6. Як ти думаєш, чи зможуть учні з ІП самостійно з тобою спілкуватися?

7. Назви умови використання штучного інтелекту в навчанні дітей з ІП.

Аналіз відповідей ChatGPT засвідчив, що цей застосунок визначає окремі зі своїх ролей, які міг би виконувати в навчанні дітей з ІП, ймовірні проблеми й труднощі. ШІ дуже поверхнево й неконкретно називає психофізичні особливості учнів з ІП, які потрібно враховувати. Наприклад, *«учні з інтелектуальними порушеннями часто мають нижчий рівень когнітивних навичок, що впливає на їх здатність до сприйняття і розуміння навчального матеріалу»; «учні з інтелектуальними порушеннями можуть мати особливі потреби щодо соціальних взаємин і виявляти емоційні та поведінкові відхилення».* Якщо ШІ буде готувати матеріали, опираючись на такі розмиті особливості, то вочевидь, якість таких матеріалів буде сумнівною. Дуже узагальнено ChatGPT визначив і корекційні цілі для реалізації на уроках, утім зауважив: *«Кожна корекційна ціль повинна бути індивідуально затверджена для кожної дитини з урахуванням її потреб та можливостей, бути реалістичною і досяжною в контексті конкретного навчального середовища».* ШІ впевнений, що учні з ІП зможуть користуватися ним самостійно і що вони будуть гарними співрозмовниками. Визначаючи умови ефективного використання ШІ в освітньому процесі, застосунок дав відповідь, у якій умови, функції і засоби не були розмежованими.

Аналіз літературних джерел, стандартів освіти осіб з особливими освітніми потребами, результатів дослідження дав нам змогу визначити орієнтовні можливості, проблеми та умови ефективного використання ШІ в навчанні дітей з ІП. Наведемо їх.

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІІІ В НАВЧАННІ ДІТЕЙ З ІІІ

– Індивідуалізація навчальних програм, матеріалів.

Допомога у створенні індивідуальних навчальних програм, адаптації та модифікації матеріалів, завдань відповідно до потреб учня з ІІІ. Утім уточнимо, що це буде можливо лише за умови ретельного програмування для ІІІ повних відомостей про учня.

– Адаптація та модифікація вправ і завдань.

ІІІ може модифікувати вправи і завдання, надавати додаткові вправи, пояснення та навчальні матеріали, які допоможуть дітям з ІІІ розвивати навички читання, рахунку, письма. Утім після чіткої вказівки вчителя, що саме треба модифікувати.

– Візуалізація навчального процесу.

Добір візуальних та інтерактивних матеріалів (графіки, діаграми, інтерактивні елементи тощо) для унаочнення навчального процесу, допомоги дітям з ІІІ краще розуміти і запам'ятовувати інформацію. Для цього вчителю потрібно буде описати для ІІІ зміст навчального матеріалу уроку та особливості пізнавальної діяльності учнів, які врахувати під час добору наочності.

– Надання додаткової інформації з поясненням.

ІІІ може надавати додаткову інформацію та пояснення, які допоможуть дітям розуміти інший контекст та аспекти завдання. Це може бути детальне тлумачення термінів, складних понять. Утім запит повинен орієнтувати ІІІ щодо додаткової інформації, якої потребує дитина.

– Забезпечення різноманітності завдань.

ІІІ може надавати різноманітні типи завдань, які сприяють розвитку операцій мислення та його критичності. Це можуть бути такі завдання: питання-відповіді, ситуаційні завдання, розв'язання проблеми, групові дискусії тощо. Варто передбачати завдання різного рівня складності.

– Підтримка сформованих навчальних навичок.

Це добір завдань із поступовим ускладненням для закріплення та розвитку сформованих навичок, додаткової інформації для розширення знань тощо. Такі завдання можуть бути індивідуальними відповідно до темпів і характеру засвоєння матеріалу учнем.

– Моніторинг результативності навчання.

ІІІ може допомогти вчителям і батькам контролювати прогрес у навчанні дітей. Він може аналізувати відомості про продуктивність і прогрес учнів, що дасть змогу вчасно виявити проблеми, труднощі та вносити корективи в навчальний процес.

– Розвиток комунікативних навичок.

ІІІ може допомогти дітям з ІІІ покращити комунікаційні навички. Він може використовувати голосові команди, символи, зображення й інші засоби для допомоги учням виражати свої думки та потреби. Утім варто обмежити час такого спілкування, адже для формування соціальних навичок у дітей більш доцільною є взаємодія з реальними людьми.

– Розвиток навичок критичного мислення.

На запит вчителя ІІІ може підібрати завдання на розвиток вміння міркувати, доводити свою думку, обґрунтовувати її, приймати самостійне рішення, встановлю-

вати причинно-наслідкові зв'язки. Такі завдання будуть спрямовані на реалізацію корекційних цілей навчання.

ПРОБЛЕМИ І НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ ІІІ В НАВЧАННІ ДІТЕЙ З ІІІ

– Відсутність адаптації до індивідуальних потреб дитини.

ІІІ системи можуть бути складними для адаптації до потреб конкретної дитини. Кожна дитина з ІІІ має свої власні потреби, можливості й проблеми, і сумнівно, чи здатен ІІІ створити програми, які зможуть ці особливості врахувати.

– Неспроможність врахувати специфічні особливості дітей з ІІІ.

Деякі діти з ІІІ та складними порушеннями мають нетрадиційні способи навчання і розуміння інформації. ІІІ системи можуть бути обмежені у здатності пристосуватися до цих способів навчання та надання інформації.

– Відсутність взаємодії з дітьми.

Вагомими корекційними цілями у процесі навчання дітей з ІІІ є розвиток навичок взаємодії з іншими людьми та розвиток соціальних навичок. Використання ІІІ може зменшити можливості для цього й ускладнити взаємодію з реальними вчителями та однолітками.

– Відсутність емоційного сприйняття.

ІІІ-застосунки можуть бути обмеженими у здатності розрізняти й інтерпретувати емоції дітей, неправильно реагувати на них.

– Відсутність гнучкості.

Навчання дітей з ІІІ вимагає постійного оновлення, гнучкості в доборі матеріалу, завдань. Корекційні педагоги реагують на процес засвоєння дітьми навчальних програм, матеріалу уроку, труднощі тощо. ІІІ може бути недостатньо гнучким для цього.

– Неточність та неактуальність відповідей.

ІІІ опирається на матеріали станом на 2021 рік. Тож може використовувати застарілу термінологію, документи, давати некоректні відповіді. Оскільки в учнів з ІІІ критичність мислення є несформованою порівняно з дітьми з нормотиповим розвитком, вони не зможуть оцінити її, що може призвести до засвоєння неточної або неправильної інформації.

– Неготовність вчителів до використання ІІІ.

У більшості педагогів ще несформована психологічна готовність до використання ІІІ в навчальному процесі та відповідні цифрові компетентності. З огляду на це потрібно розробляти відповідні освітні програми для підвищення кваліфікації корекційних педагогів.

– Відсутність у дітей навичок роботи з ІІІ-застосунками.

В учнів з ІІІ часто є труднощі роботи з цифровими застосунками. Тому для роботи з ІІІ потрібно бути формувати в учнів відповідні навички, розробляти покрокові інструкції для використання ChatGPT у навчанні.

УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ІІІ В НАВЧАННІ ДІТЕЙ З ІІІ

– Психологічна готовність та цифрова компетентність вчителя.

– Наявність навичок користування ІІІ-застосунками в учнів.

– Технічне та матеріальне забезпечення навчального процесу.

Висновки. Отже, підсумуємо, що ШІ не є універсальною програмою, яка забезпечить процес навчання учнів з ПП. Це лише помічник у доборі матеріалів та їх адаптації до освітніх і корекційних цілей.

Важливо пам'ятати, що ШІ не замінить реального вчителя. Використання ШІ повинно супроводжуватися

підтримкою та супроводом корекційних педагогів, які є компетентними в психофізичних особливостях дітей з ПП, знають специфіку методів навчання та засобів корекції. Впровадження ШІ в освітньому процесі вимагає нових наукових досліджень, що стосуються, зокрема, методики використання ШІ у навчанні учнів з ПП та корекційно-розвиткової роботі, шляхів формування навичок користування ChatGPT-застосунками у корекційних педагогів та ін.

Література:

1. Воронкін О. С. Технології штучного інтелекту в професійній діяльності педагога. URL: <https://www.slideshare.net/AlexVoronkin/ss-258176428>.
2. Мар'єнко М., Коваленко В. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. Фізико-математична освіта, 2023. Том 38. № 1. С. 48–53. URL: <https://fmojournal.org/index.php/fmo/article/view/225>.
3. Мірошнікова А. Штучний інтелект і вчитель – тандем майбутнього? URL: <https://osvitoria.media/experience/shtuchnyj-intelekt-ta-vchytel-tandem-majbutnogo/>.
4. Примаченко І. Штучний інтелект в освіті: можливості, виклики та перші кроки великої адаптації. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/08/4/255650/>.
5. Терепищій С. Медіаграмотність в епоху штучного інтелекту: інтеграція інструментів і методів штучного інтелекту в сучасні педагогічні підходи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 60, том 4, 2023. С. 195–202.
6. Федина Ю. Як використати штучний інтелект в освіті. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/15878-yak-vikoristati-shtuchniy-intelekt-v-osviti>.

References:

1. Voronkin, O. S. Tekhnolohii shtuchnoho intelektu v profesiinii diialnosti pedahoha. [Artificial intelligence technologies in the professional activity of a teacher. URL: <https://www.slideshare.net/AlexVoronkin/ss-258176428> in Ukrainian].
2. Marienko, M., Kovalenko, V. (2023). Shtuchnyi intelekt ta vidkryta nauka v osviti. Fyzyko-matematychna osvita. Tom 38. № 1. S. 48–53. [Artificial intelligence and open science in education. *Physical and Mathematical Education*, 2023. Vol. 38, No. 1. P. 48–53. URL: <https://fmojournal.org/index.php/fmo/article/view/225> in Ukrainian].
3. Miroshnikova, A. Shtuchnyi intelekt i vchytel – tandem maibutnoho? [Artificial intelligence and a teacher – a tandem of the future? URL: <https://osvitoria.media/experience/shtuchnyj-intelekt-ta-vchytel-tandem-majbutnogo/> in Ukrainian].
4. Prymachenko, I. Shtuchnyi intelekt v osviti: mozhlyvosti, vyklyky ta pershi kroky velykoi adaptatsii. [Artificial Intelligence in Education: Opportunities, Challenges, and the First Steps of a Major Adaptation. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/08/4/255650/> in Ukrainian].
5. Terapyshchyi, S. (2023). Mediahramotnist v epokhu shtuchnoho intelektu: intehratsiia instrumentiv i metodiv shtuchnoho intelektu v suchasni pedahohichni pidkhody. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 60, tom 4, 2023. S. 195–202. [Media literacy in the era of artificial intelligence: integration of artificial intelligence tools and methods into modern pedagogical approaches. *Topical Issues of the Humanities*. Issue 60, volume 4, 2023. P. 195–202 in Ukrainian].
6. Fedyna, Yu. Yak vykorystaty shtuchnyi intelekt v osviti. [How to use artificial intelligence in education. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/15878-yak-vikoristati-shtuchniy-intelekt-v-osviti> in Ukrainian].

СУЧАСНІ МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ НАВИЧОК SOFT SKILLS ДІТЕЙ СЕРЕДЬНОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ОГЛЯДОВИЙ АСПЕКТ

Чобанян Анна Варужанівна,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0001-6191-1068
Researcher ID AEB-4139-2022

Авторка статті звертає увагу на сучасні наукові дослідження у сфері педагогіки та психології, які висвітлюють проблематику розвитку soft skills. Важливою складовою є також висвітлення практичних аспектів інтеграції дітей зазначеної категорії у соціальне середовище, що охоплює як шкільне життя, так і підготовку до самостійного дорослого життя. Матеріал статті пропонує огляд сучасних підходів і методик розвитку м'яких навичок, таких як ефективна комунікація, емпатія, критичне мислення, вирішення проблем і співпраця серед дітей середнього шкільного віку, особливо тих, що мають порушення інтелектуального розвитку. Основна увага зосереджена на важливості інтеграції цих навичок у соціальне середовище та підготовку до самостійного життя. Авторка аналізує низку інноваційних освітніх програм, зокрема Leader in Me, яка сприяє розвитку лідерських навичок і soft skills у шкільному середовищі. Також розглядається методика Project-Based Learning (PBL), яка акцентує увагу на залученні учнів до комплексних проєктів, що інтегрують знання та навички з різних предметних областей, і програма MindUP, що зосереджується на розвитку емоційного інтелекту, свідомої уваги та позитивного мислення.

Стаття підкреслює, що ці програми сприяють створенню комплексного освітнього досвіду, який готує дітей середнього шкільного віку до викликів сучасного світу, інтегруючи академічні знання з життєвими навичками. Вони сприяють створенню інклюзивного навчального середовища, враховуючи різноманітні потреби усіх учнів, і допомагають дітям із порушеннями інтелектуального розвитку досягти свого повного потенціалу й інтегруватися в ширше освітнє та соціальне середовище. Зміст статті орієнтовано на фахівців у галузі спеціальної освіти, інклюзивного навчання, психології й на загальне коло читачів, зацікавлених у питаннях інклюзивної освіти та розвитку дітей з особливими потребами.

Ключові слова: soft skills, діти середнього шкільного віку, порушення інтелектуального розвитку, особливі освітні потреби, комунікативний розвиток, соціальний розвиток, інклюзивне освітнє середовище.

Chobanian Anna. Modern methods of soft skills development children of middle school age with disorders of intellectual development: a review

The author of the article draws attention to modern scientific research in the field of pedagogy and psychology, which highlights the problems of developing "soft skills". The methods that are already used in world practice are analyzed, as well as the latest approaches that can be adapted for use in the educational process with children who have special educational needs, in particular, intellectual development disorders, are proposed. An important component is also highlighting the practical aspects of the integration of children of this category into the social environment, which includes both school life and preparation for independent adult life. The material of the article offers an overview of modern approaches and methods for the development of soft skills, such as effective communication, empathy, critical thinking, problem solving and cooperation among children of secondary school age, especially those with intellectual disabilities. The focus is on the importance of integrating these skills into the social environment and preparing for independent living. The author analyzes a number of innovative educational programs, including "Leader in Me", which promotes the development of leadership skills and "soft skills" in the school environment. Also considered is the "Project-Based Learning" (PBL) method, which emphasizes the involvement of students in complex projects that integrate knowledge and skills from different subject areas, and the "MindUP" program, which focuses on the development of emotional intelligence, conscious attention and positive thinking.

The article emphasizes that these programs contribute to the creation of a comprehensive educational experience that prepares students for the challenges of the modern world by integrating academic knowledge with life skills. They contribute to the creation of an inclusive learning environment, taking into account the diverse needs of all students, and help children with intellectual disabilities reach their full potential and integrate into the wider educational and social environment. The content of the article is aimed at specialists in the field of special education, inclusive education, psychology and the general circle of readers interested in the issues of inclusive education and the development of children with special needs.

Key words: soft skills, children of middle school age, intellectual disorders, SEN, communicative development, social development inclusive educational environment.

Вступ. У сучасному світі, де динаміка соціальних взаємодій і професійних вимог неухильно зростає, розвиток soft skills (м'яких навичок) стає вирішальним для адаптації кожної особи в суспільстві. Це стосується не лише осіб із нормотиповим розвитком, але й дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку.

Розвиток soft skills, або м'яких навичок, у дітей середнього шкільного віку є ключовим елементом їх освітнього процесу та соціального розвитку, що підкреслюється в сучасних педагогічних дослідженнях. У цей період розвитку дитини відбувається формування важливих навичок, таких як ефективна комунікація, емпатія, критичне мислення, вирішення проблем

і співпраця, які мають значний вплив на її подальше життя та професійний успіх.

Для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку ці навички набувають особливої значущості, оскільки такі діти часто стикаються з додатковими викликами в соціальній адаптації та спілкуванні. Комунікативні навички, зокрема, є вирішальними для забезпечення їхньої здатності висловлювати власні думки, емоції та потреби, а також для розуміння інших. Це, зі свого боку, сприяє підвищенню самооцінки та соціальної інтеграції.

Згідно із сучасними психолого-педагогічними дослідженнями, розвиток емоційного інтелекту є важливою складовою розвитку особистості дитини. Емоційний інтелект має здатність розпізнавати й управляти власними емоціями, а також розуміти емоції інших, що є особливо значущим для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, оскільки такі діти можуть мати труднощі у сприйнятті й інтерпретації соціальних сигналів.

У цьому контексті огляд сучасних методик, що сприяють розвитку комунікативних навичок, емоційного інтелекту, здатності до командної роботи, критичного мислення й інших важливих компонентів soft skills у дітей середнього шкільного віку, набуває особливої ваги. Освітній процес дітей зазначеної категорії вимагає індивідуалізованого підходу та використання інноваційних, часто нестандартних методів навчання, здатних задовольнити їх унікальні освітні потреби.

Метою статті є розгляд теоретичних аспектів розвитку soft skills у дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, аналіз ефективності різних підходів і методик.

Матеріали та методи – аналіз сучасних наукових досліджень у галузі педагогіки та психології.

Результати дослідження. Зарубіжні дослідження, присвячені методикам розвитку навичок soft skills у дітей середнього шкільного віку, є міждисциплінарними й охоплюють широкий спектр підходів і теорій. Вони інтегрують знання з психології, педагогіки, нейрота соціальних наук, щоб забезпечити ефективний розвиток таких ключових навичок, як комунікація, емпатія, критичне мислення, вирішення проблем і співпраця.

За даними CASEL (Collaborative for academic, social, and emotional learning), одним з основних напрямів у цій сфері є вивчення впливу соціально-емоційного навчання (SEL) на розвиток дітей. Дослідження показують, що програми SEL, які інтегровані у шкільну освіту, сприяють покращенню соціальних навичок, емоційного благополуччя, а також академічної успішності учнів. Ці програми зазвичай передбачають активності, спрямовані на розвиток самосвідомості, саморегуляції, соціальної свідомості, навичок встановлення відносин та відповідального прийняття рішень [2; 6; 5; 7].

Іншим важливим аспектом є використання ігрових методів і технологій для розвитку soft skills. У своїх наукових доробках J. P. Gee, зазначає, що цифрові ігри, рольові ігри та симуляції створюють віртуальні середовища, де діти можуть експериментувати з різними формами поведінки та комунікації в безпечному контексті.

Це не тільки сприяє набуттю нових навичок, але й дозволяє дітям розуміти наслідки своїх дій у контрольованих умовах [4].

Крім того, зросла увага до культурної компетентності в контексті розвитку soft skills. Дослідження J. A. Banks у цій сфері зосереджені на розумінні того, як різні культурні контексти впливають на виховання та розвиток дітей. Це передбачає вивчення багатомовності та багатокультурності в освітньому процесі, що допомагає дітям розвивати глобальне мислення й інтеркультурну співпрацю [1].

Значну роль у цих дослідженнях відіграє також роль батьків та сім'ї у розвитку soft skills. Отже, K. R. Wentzel актуалізує в своїх наукових працях різні підходи, які батьки можуть використовувати вдома для підтримки соціального й емоційного розвитку своїх дітей, що передбачає спільні активності, емоційне обговорення та підтримку в прийнятті рішень [13].

У підсумку, зарубіжні дослідження у сфері розвитку soft skills у дітей середнього шкільного віку наголошують на комплексному підході, який враховує індивідуальні потреби кожної дитини, її культурний та освітній контекст. Ці дослідження сприяють створенню більш ефективних та інклюзивних освітніх програм, здатних задовольнити потреби різноманітного шкільного населення.

Наукова розвідка з окресленої тематики засвідчила наявність декількох сучасних зарубіжних методик, що сприяють розвитку навичок soft skills у дітей середнього шкільного віку. Зупинимося на їхньому огляді і здійснимо спробу розгляду можливості застосування / адаптації щодо категорії дітей середнього шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку.

I. Програма Leader in Me є інноваційною, всебічною шкільною програмою, спрямованою на розвиток навичок soft skills у дітей [12]. Вона базується на книзі Stephen R. Covey's *The 7 Habits of Highly Effective People* та адаптована для застосування у шкільному середовищі. Ця програма орієнтована не тільки на академічний успіх учнів, а й на розвиток ключових навичок, які допомагають їм ставати відповідальними, самодостатніми й ефективними лідерами у своїх спільнотах [9].

Основні компоненти програми такі:

1. Бути проактивним (be proactive). Означена позиція вчить дітей брати відповідальність за своє життя. Вона означає розуміння того, що наша поведінка є результатом особистих рішень, а не умов, у яких ми перебуваємо. Учні навчаються розрізняти сферу свого впливу та сферу свого занепокоєння, фокусуючись на тому, що вони можуть контролювати.

2. Починати з кінця в думках (begin with the end in mind). Ця навичка спонукає дітей визначати свої особисті цілі та цінності. Вона передбачає розвиток представлення того, ким вони хочуть стати і чого хочуть досягти в житті. Це сприяє формуванню міцного морального компаса, який супроводжує / зорієнтовує в щоденних діях і рішеннях.

3. Встановлювати першочерговість (put first things first). У межах цієї навички учні опановують здатність управляти своїм часом та енергією, визначати пріорите-

ність у справах. Це передбачає планування, встановлення цілей, делегування та відмову від непродуктивних дій.

4. Думки в діаді «виграш – виграш» (think win-win). Окреслена навичка розвиває спроможність ефективного спілкування та міжособистісних відносин. Вона базується на ідеї, що успіх інших не є загрозою для власного успіху. Навпаки, вона заснована на переконанні, що співпраця може привести до взаємних винагород.

5. Спершу намагатися зрозуміти, а потім бути зрозумілим (seek first to understand, then to be understood). Ця позиція вчить дітей слухати з емпатією, намагаючись зрозуміти точку зору іншої людини перед тим, як висловлювати власну. Це ключовий елемент ефективного спілкування.

6. Створювати синергію (synergize). В аспекті шостої навички доцільно вчитися працювати в команді, цінувати різноманіття, відкривати нові можливості через співпрацю. Наголошується на тому, що командна робота та взаємоповага можуть призвести до кращих результатів, ніж може досягти будь-яка індивідуальна діяльність.

7. Відновлювати свої сили (sharpen the saw). Остання навичка вчить дітей важливості розвитку самовдосконалення. Це означає регулярне оновлення та покращення себе в чотирьох основних аспектах життя: фізичному, соціальному / емоційному, розумовому та духовному.

Вищезазначене формує основу для розвитку всебічної розвиненої особистості, спроможної ефективно взаємодіяти з оточуючими та вести продуктивне життя.

Переваги програми:

- розвиток особистісних навичок;
- покращення соціальних навичок;
- академічний розвиток.

Методика програми Leader in Me, яка базується на доробках Stephen R. Covey, орієнтована на всебічний розвиток особистості учнів і містить ряд ключових елементів, спрямованих на формування лідерських якостей і soft skills. Ця програма є унікальною з огляду на те, що вона інтегрується в повсякденне шкільне життя, охоплюючи не тільки академічну програму, але й соціальну взаємодію, поведінку й емоційний розвиток учнів.

Серцевиною методики є сім навичок, які виховують у дітей відповідальність, ініціативність, планування, вміння працювати в команді, розуміння інших і здатність до постійного вдосконалення. Ці навички презентуються не як теоретичні концепти, а як практичні дії, які учні можуть застосовувати щодня. Наприклад, звичка «бути ініціативним» передбачає навчання дітей самостійно приймати рішення та брати відповідальність за свої дії. Програма також акцентує увагу на важливості створення позитивного навчального середовища, де кожен учень відчуває себе цінним і здатним досягати успіху. Вона надає вчителям інструменти для створення такого середовища та підтримки учнів у їхньому розвитку [12].

Важливу роль у програмі Leader in Me відіграє залучення батьків і місцевої громади. Розуміння та підтримка з боку батьків збільшує ефективність програми, оскільки принципи та навички, яких діти навчаються в школі, підкріплюються і вдома.

Додатково програма передбачає постійну оцінку та відстеження прогресу учнів. Це дає змогу вчителям налаштовувати методику під індивідуальні потреби учнів і забезпечувати, що кожна дитина отримує необхідну увагу та підтримку.

У підсумку, методика Leader in Me є комплексним підходом до освіти, який спрямований на розвиток не тільки академічних знань, але й важливих життєвих навичок і якостей лідера. Ця програма може бути адаптована до різних освітніх контекстів і потреб учнів, що робить її відповідною для широкого спектра шкільних середовищ.

Програма Leader in Me може бути адаптована для різних освітніх закладів з урахуванням їх специфіки та потреб. Важливим є залучення всіх учасників навчального процесу – від адміністрації школи до батьків – для створення умов, що сприяють всебічному розвитку кожної дитини.

Програма Leader in Me, має потенціал бути дієвою і для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, але застосування її вимагає спеціального підходу й адаптації. Важливим є розуміння того, що ці діти можуть мати унікальні освітні потреби, тому програму потрібно модифікувати, щоб вона відповідала їхнім специфічним вимогам.

Розвиток навичок, які формують основу програми Leader in Me, таких як самостійність, відповідальність, ефективне спілкування та вміння працювати в команді, є цінним для всіх дітей, включно з тими, хто має інтелектуальні порушення. Однак методи викладання цих навичок потребують більшої конкретики, повторення та візуальної підтримки. Використання ігор, інтерактивних вправ та ілюстративних матеріалів може значно поліпшити засвоєння матеріалу.

Учителі й асистенти, які працюють з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку, повинні мати відповідну підготовку та розуміння їхніх особливих потреб. Також важливо забезпечити постійну підтримку та зворотний зв'язок як від вчителів, так і від батьків. Залучення батьків у процес навчання є ключовим, оскільки вони можуть продовжувати практикувати й закріплювати звички та навички в домашніх умовах.

Ефективність програми Leader in Me для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку залежить від гнучкості програми, здатності вчителів адаптувати навчальний матеріал до потреб учнів та активної участі батьків. Спеціально адаптована програма може не лише сприяти розвитку важливих життєвих навичок, але й підвищувати самооцінку та соціальну адаптацію дітей зазначеної категорії.

II. Розглянемо іншу методику дотичну до тематики статті. *Методика Project-Based Learning (PBL)*, або проєктне навчання (розроблена в Ольборзькому університеті (Данія) у 1974 р.), є інноваційним підходом у сфері освіти, який зосереджується на залученні учнів до комплексних проєктів, які тривають протягом тривалого періоду часу й інтегрують знання та навички з різних предметних галузей. Головна ідея PBL полягає в тому, щоб надати учням можливість активно досліджувати складні питання або проблеми, що мають практичне та реальне значення [8].

У межах PBL учні займаються проєктами, які потребують критичного мислення, рішення проблем, співпраці та самостійної роботи. Ці проєкти часто виходять за рамки традиційного класного навчання, залучаючи дітей до реальних ситуацій і викликів. Проєкти можуть бути різноманітними: від створення дослідницьких робіт до розробки інженерних проєктів або соціальних ініціатив.

Учителі в цій методиці виступають радше в ролі наставників і консультантів, ніж традиційних лекторів.

Вони допомагають учням формулювати питання для дослідження, розвивати плани та стратегії, а також оцінювати прогрес і результати. Основна мета вчителя – надати підтримку та напрям, а не давати готові відповіді або рішення [8].

Одним із ключових елементів PBL є рефлексія. Учні мають можливість аналізувати свої досягнення, процеси роботи над проектом і взаємодію в команді. Це дає змогу їм усвідомлювати власний процес навчання та його ефективність.

Проектне навчання також передбачає публічну презентацію результатів проекту, що розвиває навички комунікації та публічних виступів. Це дає змогу учням ділитися своїми знаннями й ідеями з більш широкою аудиторією, що може охоплювати інших учнів, вчителів, батьків і представників місцевої спільноти.

Загалом PBL спрямована на розвиток в учнів важливих життєвих навичок, таких як самостійність, відповідальність, гнучкість і здатність до навчання протягом усього життя. Цей підхід підтримує глибоке розуміння предметів, а також практичне застосування знань у реальних ситуаціях [14].

Методика проектного навчання (Project-Based Learning, PBL) пропонує ряд значних переваг, які позитивно впливають на освітній процес і розвиток учнів. Однією з основних переваг є активізація та поглиблення процесу навчання, оскільки учні безпосередньо залучені до розробки та виконання проектів, що потребують глибокого дослідження й аналізу. Це сприяє розвитку критичного мислення та навичок рішення складних проблем, оскільки учні стикаються з реальними, часто складними завданнями, для вирішення яких потрібно знайти творчі й інноваційні підходи [14].

Ще одна перевага PBL – це розвиток навичок співпраці та комунікації. Працюючи над проектами в групах, учні вчаться ефективно спілкуватися, ділитися ідеями, враховувати різні точки зору та досягати спільних цілей. Це підготовка до реального життя, де здатність працювати в команді та взаємодіяти з іншими є критично важливими навичками.

PBL також сприяє розвитку самостійності та відповідальності, оскільки учні отримують більше свободи у виборі тем і напрямів своїх проектів. Учні вчаться планувати свою роботу, ставити цілі та самостійно шукати рішення, що розвиває самоорганізацію і навички управління часом.

Проектне навчання також відкриває можливості для інтеграції різних предметів і дисциплін. Учні можуть поєднувати знання з математики, науки, мови та соціальних наук, щоб вирішити комплексні завдання, що сприяє розвитку глибокого та всебічного розуміння предмету.

Нарешті, PBL допомагає учням розуміти практичне застосування знань. Виконуючи проекти, які часто стосуються реального життя, діти можуть бачити, як теоретичні знання застосовуються на практиці. Це сприяє більш глибокому залученню учнів у навчальний процес та підвищує їхню мотивацію до навчання.

Загалом проектне навчання створює багатий, динамічний освітній досвід, який сприяє розвитку важливих життєвих навичок і підготовці учнів до успіху в майбутньому.

Методика проектного навчання (Project-Based Learning, PBL) може бути адаптована для дітей із пору-

шеннями інтелектуального розвитку, хоча це потребує додаткових зусиль і творчого підходу з боку вчителів. Головною метою такої адаптації є створення навчального середовища, яке враховує індивідуальні особливості та потреби кожної дитини, забезпечуючи при цьому їх залучення й активну участь у навчальному процесі.

Адаптація PBL для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку передбачає спрощення та структурування проектів таким чином, щоб вони були доступні та зрозумілі для цих учнів. Це може передбачати використання більш візуальних матеріалів, конкретних інструкцій і більш чітко визначених етапів проекту. Важливо також забезпечити дітям достатньо часу для виконання завдань, оскільки учні з порушеннями інтелектуального розвитку можуть потребувати додаткового часу для обробки інформації та виконання завдань.

Ще одним ключовим аспектом адаптації є використання диференційованого підходу, який дає змогу враховувати різний рівень здібностей та інтересів учнів. Учителі можуть пропонувати різні варіанти проектів або дозволяти учням вибирати завдання відповідно до їхніх інтересів і здібностей. Такий підхід не тільки підвищує мотивацію учнів, але й допомагає їм краще розуміти навчальний матеріал.

Важливу роль у адаптації PBL відіграє також залучення батьків та інших дорослих, які можуть надати додаткову підтримку учням під час виконання проектів. Вони можуть допомагати в домашніх завданнях, сприяти розвитку навичок і підтримувати позитивну атмосферу для навчання.

Адаптація PBL для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку може бути викликом, але водночас вона відкриває шлях до глибшого залучення та розвитку цих учнів. За допомогою творчого підходу, індивідуальної уваги та відповідної підтримки ця методика може стати ефективним інструментом для їхнього освітнього й особистісного розвитку.

III. Програма MindUP є інноваційним педагогічним інструментом, розробленим D. H. Shapiro, яка має на меті забезпечити цілісний підхід до розвитку дітей, зокрема їх емоційного, соціального та когнітивного зростання. Ця програма базується на наукових дослідженнях у галузі нейробіології, психології та освітніх інновацій, що дає змогу їй виступати як міцний фундамент для гармонійного розвитку особистості [10].

Основна ідея MindUP полягає в розвитку свідомої уваги, позитивного мислення та смислової взаємодії з навколишнім світом. Програма передбачає низку занять і вправ, які сприяють кращому розумінню власних емоцій, вмінню справлятися зі стресом і розвитку емпатії до інших. Важливою складовою MindUP є інтеграція практик усвідомленості і медитації в щоденну рутину дітей, що сприяє підвищенню концентрації, покращенню пам'яті та загальному емоційному благополуччю [3; 10; 11].

Програма також акцентує увагу на розвитку навичок критичного мислення й саморегуляції. Це досягається через взаємодію, групові обговорення та різноманітні вправи, які допомагають дітям рефлексувати над своїми діями й поведінкою, а також розвивають здатність співпрацювати з іншими.

Адаптація MindUP для дітей середнього шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку вимагає

особливого підходу, адже ці діти можуть мати специфічні потреби й умови навчання. Адаптація має зосередитися на забезпеченні доступності та зрозумілості матеріалу з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини. Наприклад, вправи на усвідомленість можуть бути адаптовані з використанням більш простих інструкцій і включенням елементів ігрової взаємодії, щоб зробити навчання більш цікавим та ефективним.

Також важливо створити безпечне та підтримуюче навчальне середовище, де кожна дитина відчуває себе цінною і здатною до навчання. Використання візуальних підказок, інтерактивних завдань та індивідуальних підходів допоможе дітям із порушеннями інтелектуального розвитку краще засвоювати матеріал та активно брати участь у процесі навчання.

Завершуючи, зазначимо, що програма MindUP є ефективним інструментом для розвитку ключових життєвих навичок у дітей, включно з тими, хто має особливі освітні потреби. Її адаптація та інтеграція в освітній процес забезпечить не тільки академічний успіх, але й позитивний вплив на емоційне та соціальне благополуччя дітей.

Висновки. Сучасний освітній ландшафт розширюється завдяки інноваційним підходам, які представлені в програмі MindUP, методиці Project-Based Learning

(PBL) та програмі Leader in Me. Кожна із цих програм вносить унікальний вклад у розвиток учнів, сприяючи формуванню багатогранної особистості. MindUP зосереджується на розвитку емоційного інтелекту й усвідомленості, виховуючи вміння рефлексувати та емпатію. PBL стимулює активне навчання через проєкти, розвиваючи критичне мислення та практичні навички, потрібні для вирішення реальних завдань. Leader in Me формує лідерські якості, виховуючи відповідальність та ініціативність.

Представлені програми створюють комплексний освітній досвід, що підготовлює учнів до викликів сучасного світу. Вони інтегрують академічні знання з життєвими навичками, виховуючи учнів, які не тільки когнітивно розвинені, але й емоційно стійкі, соціально відповідальні та здатні до лідерства. Цей гармонійний підхід в освіті є ключовим для формування гнучких, креативних індивідів, які зможуть успішно адаптуватися та процвітати у швидкозмінному світі.

Загалом ці програми сприяють створенню інклюзивного навчального середовища, яке визнає та відповідає на різноманітні потреби всіх учнів. Вони забезпечують необхідні умови для розвитку учнів із порушеннями інтелектуального розвитку, допомагаючи їм досягти свого потенціалу та інтегруватися в ширше освітнє та соціальне середовище.

Література:

1. Banks, J. A. (2006). Improving Race Relations in Schools: From Theory and Research to Practice. *The Journal of Social Issues*, 62 (3), 607–614.
2. Blewitt, C., O'Connor, A., Morris, Mousa, A., Bergmeier, H., Nolan, A., Jackson, Barrett, & Skouteris, H. (2020). Do Curriculum-Based Social and Emotional Learning Programs in Early Childhood Education and Care Strengthen Teacher Outcomes? A Systematic Literature Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 1049. <https://doi.org/10.3390/ijerph17031049>.
3. Crooks, C.V., Bax, K., Delaney, A. et al. (2020). Impact of MindUP Among Young Children: Improvements in Behavioral Problems, Adaptive Skills, and Executive Functioning. *Mindfulness*, 11, 2433–2444. <https://doi.org/10.1007/s12671-020-01460-0>.
4. Gee, J. P. (2008). Learning and Games. In K. Salen (Ed.), *The Ecology of Games: Connecting Youth, Games, and Learning* (pp. 21–40). The MIT Press. <https://doi.org/10.1162/dmal.9780262693646.021>.
5. Howley, Donal & Dyson, Ben & Baek, Seunghyun & Fowler, Judy & Shen, Yanhua. (2021). “This Is Not Gym”: Enacting Student Voice Pedagogies to Promote Social and Emotional Learning and Meaningful Physical Education. *Frontiers in Sports and Active Living*, 3. 10.3389/fspor.2021.764613.
6. J., Cheung, A. C. K., & Ni, A. (2022). The Effectiveness of Promoting Alternative Thinking Strategies Program: A Meta-Analysis. *Frontiers in Psychology*, 13, 1030572. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1030572>.
7. Maloney, J., Lawlor, M., Schonert-Reichl, K., & Whitehead, J. (2016). A Mindfulness-Based Social and Emotional Learning Curriculum for School-Aged Children: The MindUP Program (pp. 3–16).
8. Markula, A., & Aksela, M. (2022). The Key Characteristics of Project-Based Learning: How Teachers Implement Projects in K-12 Science Education. *Discip Interdiscip Sci Educ Res*, 4, 2. <https://doi.org/10.1186/s43031-021-00042-x>.
9. Stephen R. Covey (1989) *The Seven Habits of Highly Effective People*. Simon & Schuster. 192 p.
10. Shapiro Jnr., D.H., & Walsh, R.N. (Eds.). (1984). *Meditation: Classic and Contemporary Perspectives* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203785843>.
11. Shapiro, S. L., Lyons, K. E., Miller, R. C., Butler, B., Vieten, C., & Zelazo, P. D. (2015). Contemplation in the Classroom: A New Direction for Improving Childhood Education. *Educational Psychology Review*, 27 (1), 1–30.
12. Tench, P. J., Green, R., Tsemunhu, R., Nobles, K., Truby, W., & Brockmeier, L. (2021). Franklin Covey Leader in Me Program: The Impact on Quality of Work Life and Perceived Relationship Changes between Administrators and Teachers. *National Youth Advocacy and Resilience Journal*, 5(1). <https://doi.org/10.20429/nyarj.2021.050103>.
13. Wentzel, K.R. (1998). Social Relationships and Motivation in Middle School: The Role of Parents, Teachers, and Peers. *Journal of Educational Psychology*, 90 (2), 202–209. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.90.2.202>.
14. Zhou, Chenyue. (2023). The Impact of the Project-Based Learning Method on Students. *BCP Education & Psychology*, 9. 20–25. 10.54691/bcepep.v9i.4603.

НОТАТКИ

Наукове видання

INCLUSION AND DIVERSITY

Науковий журнал

Спецвипуск, 2023

Коректура • *Н. Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Підписано до друку: 21.12.2023 р.
Формат 60x84/8. Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 5,12.
Замов. № 0124/095. Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.